

การปรับเปลี่ยนกระบวนการยุติธรรม

ในสังคมไทย ปรากฏหลักฐานว่ามีกระบวนการยุติธรรม ซึ่งดำเนินการโดยผู้ปกครองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังปรากฏข้อความในจารึกว่า “ไพร่ฟ้าหน้าปกกลางบ้านกลางเมือง มีความเจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไว้ ไปส่นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้ยินเรียก เมื่อถามสวนความแก่มั่นด้วยชื่อ”¹

ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากจำนวนผู้คนที่เพิ่มมากขึ้นตลอดจนความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีความหลากหลาย กระบวนการยุติธรรมจึงได้พัฒนาไปจากเดิม ผู้ปกครองสูงสุดคือพระมหากษัตริย์ มิได้ทรงลงมาพิจารณาคดีความทุกเรื่อง แต่กระทำโดยขุนนางซึ่งเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐ มาตรการต่างๆ ซึ่งสลับซับซ้อนถูกนำมาใช้ในการระงับข้อพิพาทดังจะเห็นได้จากบทบัญญัติในกฎหมายตราสามดวงหลายลักษณะที่เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับกระบวนการยุติธรรม เช่น ลักษณะตระลาการ หลักอินทภาษ ลักษณะรับฟ้อง พิสูต่าน้ำลูยเพลิง เป็นต้น

กระบวนการยุติธรรมของไทยเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ยังคงยึดเอาหลักการต่างๆ ที่ใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยามาใช้ต่อเนื่องไป โดยจะพบว่ากระบวนการยุติธรรมยังคงยึดถือตามบทบัญญัติที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งใช้มาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่ดังที่กล่าวในบทที่สองแล้วว่า แม้สภาพสังคมโดยรวมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะสืบทอดต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็เริ่มปรากฏความแตกต่างขึ้นบ้างบางประการ ดังเช่น เรื่องสภาพการค้า แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนา และอิทธิพลทางความคิดแบบตะวันตก สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการยุติธรรมของไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 บางประการ ซึ่งในบทนี้จะแบ่งกล่าวถึงการปรับเปลี่ยนดังกล่าว เป็นหัวข้อต่างๆ ดังต่อไปนี้

5.1 กระบวนพิจารณาคดี

กระบวนการพิจารณาคดีของไทยในยุคจารีตก่อนเปลี่ยนแปลงเป็นแบบตะวันตก อาจแบ่งพิจารณาได้เป็น 3 ประการ ได้แก่ การฟ้องคดี การพิจารณาคดี และการลงโทษ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

¹ คอวริช เวลล์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจณี สมเกียรติกุล และยุพา ชุมจันทร์ (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519), หน้า 282-283.

5.1.1 การฟ้องคดี

เมื่อเกิดข้อพิพาทขึ้น ราษฎรจะต้องนำคดีความมาฟ้องร้องเพื่อพิจารณาตามโรงศาล ทั้งนี้ ขั้นตอนการดำเนินการฟ้องร้องคดีนั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า

“ถ้าใครจะฟ้องความ จะเขียนเป็นหนังสือฟ้องไม่ได้ ต้องไปร้องต่อจำศาล ว่าประสงค์จะฟ้องความเช่นนั้นๆ จำศาลจดด้วยคำลงเป็นหนังสือแล้วมอบให้พนักงานประทับฟ้องนำขึ้นปรึกษาลูกขุน ณ ศาลหลวง ว่าเป็นฟ้องต้องตามกฎหมายควรรับพิจารณาหรือไม่ ถ้าลูกขุนเห็นว่าควรรับ พนักงานประทับฟ้องหรือลูกขุนอีกชั้นหนึ่งว่า เป็นกระทรวงศาลไหนที่จะพิจารณา แล้วส่งฟ้องกับตัวโจทก์ไปยังศาลนั้น ตุลาการศาลนั้นหมายเรียกตัวจำเลยมาถามคำให้การ แล้วส่งคำหาคำให้การไปปรึกษาลูกขุนให้ชี้สองสถานคือว่าข้อใดรับกันในสำนวนและข้อใดจะต้องสืบพยาน ตุลาการจึงไปสืบพยานตามคำลูกขุน ครั้นสืบเสร็จแล้วส่งสำนวนไปยังลูกขุน ลูกขุนชี้ว่าฝ่ายไหนแพ้คดีเพราะเหตุใดๆ ตุลาการก็นำคำพิพากษาไปส่งผู้ปรับ ผู้ปรับวางโทษว่าควรจะปรับโทษเช่นนั้นๆ ส่งให้ตุลาการไปบังคับ”²

เมื่อพิจารณาจากระบบการดำเนินคดีดังกล่าวแล้ว จะพบว่า มีเจ้าหน้าที่เข้ามาเกี่ยวข้องหลายฝ่าย อันได้แก่ ราชการซึ่งมีหน้าที่ในการสืบพยานและหาข้อเท็จจริง ลูกขุนซึ่งในที่นี้หมายถึงลูกขุน ณ ศาลหลวง ประกอบด้วยขุนนางฝ่ายพราหมณ์ 12 คน เป็นผู้มีความรู้ในดับทกฎหมาย พระธรรมศาสตร์เป็นอย่างดี หัวหน้าของลูกขุน คือ พระมหाराชครูโรหิต และพระมหाराชครูมหารมย์ศักดิ์นา 10,000 เทียบเท่าขุนนางชั้นเจ้าพระยา มีหน้าที่ในการให้คำปรึกษาและวางบทกฎหมาย และผู้ปรับซึ่งมีหน้าที่กำหนดโทษของผู้ที่แพ้คดี ซึ่งวิธีการดังกล่าวใช้เฉพาะการฟ้องร้องคดีในกรุงเทพฯ เท่านั้น

ศาลในกรุงเทพมหานคร มีอยู่จำนวนทั้งสิ้น 14 ศาล คือ

- ศาลอุทธรณ์ (เป็นศาลหลวง) มีอำนาจพิจารณาคดีอุทธรณ์ทั้งในกรุงนอกกรุงแต่ผู้เดียว สังกัดอยู่กับกรมมหาดไทย แต่ต่อมาได้มีการอนุญาตให้เจ้ากระทรวงต่างๆ สามารถพิจารณาคดีอุทธรณ์ภายในศาลของตนเอง
- ศาลอาญา มีอำนาจพิจารณาคดีอาญา สังกัดกรมพระกลาโหม

เดิมโจทก์สามารถเขียนฟ้องมาเองได้ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเห็นว่าไม่เป็นธรรมกับฝ่ายจำเลยจึงให้ห้ามทั้งสองฝ่ายเขียนฟ้องและคำให้การมาเอง โปรดดู กองหอสมุดแห่งชาติ, “พระราชบัญญัติการทูลเกล้าถวายฎีกา,” กฎหมายรัชกาลที่ 1 จ.ศ.1146 เลขที่ 31-13 ตู 108 ชั้น 1/3 มัดที่ 69.

² สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ,” ชุมนุมพระนิพนธ์ (บางเรื่อง) ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, หน้า 26.

- ศาลกระทรวงอาณาจักร สังกัดกรมมหาดไทย พระธรรมนูญกำหนดให้มีอำนาจตัดสินคดีทะเลาะวิวาทระหว่างบุคคลที่มีสัญชาติ และคดียุ้งให้เป็นความกัน แต่ต่อมากลับกลายเป็นชำระความหลายประเภทปนเปกันไปไม่แน่นอน
- ศาลกระทรวงนครบาล สังกัดกรมเมือง มีอำนาจตัดสินคดีอาญาร้ายแรง เช่น ปล้นฆ่า แต่มักเปลี่ยนสถานะเป็นศาลรับสั่งซึ่งเป็นศาลพิเศษที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งขึ้นเฉพาะกรณี โดยมากจะเป็นเรื่องรับตัวหรือเรื่องร้ายแรง และขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์เสมอ
- ศาลกรมวัง ขึ้นกับกรมวัง ชำระคดีทุกประเภทที่จำเลยเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ หรือเป็นผู้ที่สังกัดกรมวัง
- ศาลแพ่งกลาง สังกัดกรมลูกขุน ทำหน้าที่เป็นผู้รับเป็นหลัก
- ศาลแพ่งเกษม สถานะเช่นเดียวกับศาลแพ่งกลาง
- ศาลกระทรวงมรดก ขึ้นกับกรมล้อมพระราชวัง มีอำนาจพิจารณาคดีวิวาทกันด้วยเรื่องมรดก
- ศาลกระทรวงกรมท่า ขึ้นกับกรมคลัง มีอำนาจในการพิจารณาคดีอันเกี่ยวข้องกับกรมคลัง และคดีความระหว่างคนไทยกับคนต่างประเทศ ซึ่งแยกได้เป็น หากเป็นคดีจีนวิวาทกับจีนเป็นศาลกระทรวงกรมท่าซ้าย หากเป็นคดีแขกวิวาทกับแขกเป็นศาลกระทรวงกรมท่าขวา และอีกศาลหนึ่งเป็นศาลรับสั่งที่ตั้งขึ้นเพื่อพิจารณาคดีที่โจทก์เป็นคนในสังกัดชาติตะวันตกที่ทำสนธิสัญญากับไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกว่า ศาลต่างประเทศ
- ศาลกระทรวงกรมนา ขึ้นกับกรมนา มีอำนาจพิจารณาคดีเกี่ยวกับที่นา เครื่องมือในการทำนา หรือผลผลิตข้าว
- ศาลคลังมหาสมบัติ ขึ้นอยู่กับกรมพระคลังมหาสมบัติ มีอำนาจพิจารณาคดีเกี่ยวกับพระราชทรัพย์ทั่วไป แต่ต่อมาขอบเขตคดีลดลงเหลือเพียงคดีเกี่ยวกับภาษีอากรเท่านั้น
- ศาลกระทรวงธรรมการ ขึ้นอยู่กับกรมธรรมการ มีอำนาจพิจารณาคดีที่พระสงฆ์สามเณรถูกฟ้องความปาราชิกภายหลังจากถูกสึกมาแล้ว
- ศาลกระทรวงสัสดี ขึ้นกับกรมพระสุรัสวดี มีอำนาจพิจารณาคดีเกี่ยวกับการควบคุมแรงงานไพร่ทั้งปวง
- ศาลกระทรวงแพทยา ขึ้นกับกรมแพทยา มีอำนาจพิจารณาคดีที่สงสัยว่าจะเป็น การลอบวางยาพิษ ซึ่งไม่ค่อยมีคนมาฟ้องฐานนี้

ตุลาการศาลทั้ง 14 ศาลนี้ นอกเหนือจากศาลต่างประเทศ มีอำนาจในการพิจารณาหาข้อเท็จจริงจากคดีเท่านั้นแต่ไม่มีอำนาจในการตัดสินคดี เพราะอำนาจการตัดสินคดีทุกคดีเป็นของลูกขุนซึ่งถือเป็นผู้รู้ตัวบทกฎหมายในพระธรรมนูญที่สูงสุด สำหรับศาลต่างประเทศนั้นมีอำนาจในการตัดสิน

สินด้วย เนื่องจากเนื้อหาของกฎหมายที่ใช้ศาลต่างประเทศอาจมิได้ใช้กฎหมายในพระธรรมนูญ บางครั้งอาจต้องนำหลักกฎหมายต่างประเทศมาใช้ ซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตของกฎหมายในพระธรรมนูญ³ ดังนั้นลูกขุนจึงไม่มีความชำนาญ

อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ส่งวงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการพิจารณาคำตัดสินของลูกขุนได้เสมอ ในบางกรณีที่ทรงเห็นว่าคำตัดสินของลูกขุนผิดพลาด ก็ทรงเปลี่ยนแปลงได้ ดังเช่นในปี พ.ศ.2397 มีคำตัดสินคดีของนายมี อาศัยอยู่ ณ เมืองนครนายก ได้เข้าไปช่วยเหลืออำแดงดา ให้พ้นจากการกระทำชำเราจากผู้ร้าย ปรากฏว่านายมีพลาดแกงผู้ร้ายตาย ซึ่งในการพิจารณาฝ่ายโจทก์ที่ฟ้องนายมียินยอมประนีประนอมรับเงินค่าทำศพผู้ร้ายเป็นเงิน 1 ชั่ง แล้วสินไหมไม่เอาแก่กัน แต่ลูกขุนและผู้ปรับยังคงปรึกษาโทษว่า ให้นายมียังมีความผิดอยู่จึงให้ทวนนายมี 50 ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นชอบด้วย ทรงเห็นว่านายมีกระทำดังนี้เป็น การป้องกันโดยชอบ จึงโปรดให้ลงโทษแก่บรรดาลูกขุนแทน และให้ลูกขุนชำระสินไหมแก่นายมี 10 บาท เพราะถือว่าลูกขุนเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับตัวบทกฎหมายในพระธรรมนูญที่ดีที่สุด พร้อมทั้งให้เรียกเงิน 1 ชั่งคืนจากญาติของผู้ร้ายซึ่งถูกนายมีแทง⁴

ส่วนการฟ้องคดีในหัวเมือง โจทก์ต้องไปแจ้งเรื่องราวที่เจ้าเมืองกรมการ ซึ่งเจ้าเมืองกรมการจะจัดเจ้าหน้าที่ให้ไปนำตัวจำเลยมาศาล โดยเจ้าเมืองจะจัดตั้งกรมการขึ้นเป็นศาลคณะต่างๆ ทำหน้าที่แทนตระลาการ และเมื่อเจ้าเมืองและคณะกรมการได้พิจารณาแล้ว ก็จะส่งเรื่องราวไปให้ยกกระบัตร⁵ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ตัดสินแทนลูกขุน⁶ เมื่อมีคำตัดสินแล้ว การปรับโทษในหัวเมืองจะใช้ระบบเมืองคู่ปรับ เพื่อเป็นการถ่วงดุลย์อำนาจของเจ้าเมืองกรมการในแต่ละเมือง ตัวอย่างของเมืองคู่ปรับก็เช่น เมืองธนบุรีเป็นเมืองคู่ปรับของเมืองนนทบุรี เป็นต้น ซึ่งแต่ละเมืองต่างต้องปรับโทษให้คดีที่อีกเมืองหนึ่งส่งมา ทั้งนี้มีข้อยกเว้นให้แก่เมืองที่อยู่ห่างจากเมืองข้างเคียง

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน,” ใน พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, (กรุงเทพฯ: 2540) หน้า 21-29. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพนายถวัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 22 มีนาคม พ.ศ.2540).

⁴ กองหอสมุดแห่งชาติ, “คำกราบบังคมทูลของพระยามหาอำมาตย์ เรื่องคณะลูกขุนปรึกษาความ นายอูด ฯลฯ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1216 เลขที่ 145.

⁵ ยกกระบัตร เป็นขุนนางที่ได้รับแต่งตั้งจากกรมวัง ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ ถูกส่งออกไปยังหัวเมืองต่างๆ เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของบรรดาเจ้าเมืองกรมการ

⁶ ควอริช เวลล์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 293.

เป็นระยะทางไกลต้องเดินทางตั้งแต่สองคืนขึ้นไป อาจให้เจ้าเมือง กรมการ ผู้รั้ง ปลัด ยกกระบัตร พิจารณาร่วมกันปรับโทษได้⁷ ทั้งนี้ กฎหมายมิได้ห้ามราษฎรจากหัวเมืองที่จะนำเอาคดีความมาฟ้องยังศาลในกรุงเทพมหานคร⁸

5.1.2 การพิจารณาคดี

เมื่อศาลรับฟ้องคดีของโจทก์แล้ว ศาลจะมีหมายเรียกไปยังมูลนายของจำเลยเพื่อให้ส่งตัวจำเลยมาพิจารณา หากจำเลยเป็นคนไม่มีสังกัด หรือหลบหนีไปไม่อยู่ในความควบคุมมูลนาย ตุลาการโดยเจ้ากระทรวงจะมีหมายไปยังเจ้าเมืองกรมการของเมืองที่จำเลยมีภูมิลำเนาอยู่หรือเมืองที่สงสัยว่าจำเลยจะไปหลบซ่อนตัวอยู่ เพื่อให้สืบจับตัวจำเลย ในการจับนี้หากไม่พบตัวจำเลย เจ้าพนักงานสามารถจับผู้คนบุตรภรรยาของจำเลยมาเพื่อเป็นประกัน และเร่งให้จำเลยออกมามอบตัว เพราะในสารตราแจ้งหัวเมืองให้จับกุมจำเลยทุกฉบับ จะพบข้อความเตือนในตอนท้ายหนังสือสารตราเป็นข้อความในทำนองว่า “ให้ผู้ถือท้องตรา ว่ากล่าวเอาตัวผู้มีชื่อตามที่ปรากฏในท้องตราเท่านั้น ห้ามอย่าให้เกาะกุมเอาตัวผู้อื่นนอกท้องตรามาว่ากล่าว หรือเรียกเอาเงินทอง”⁹ นอกจากนี้ย่อมแสดงว่าในการจับกุมของเจ้าพนักงาน น่าจะมีการจับผิดคนอยู่เสมอ

คู่ความทั้งสองฝ่ายจะต้องมาดำเนินกระบวนการพิจารณาด้วยตนเอง เว้นแต่กรณีขุนนางที่มีศักดินา 400 ขึ้นไป ที่กฎหมายกำหนดให้สามารถแต่งตั้งทนายต่างตัวเข้ามาดำเนินกระบวนการแทนตนได้ อาจเป็นเพราะขุนนางระดับดังกล่าวอาจมีภารกิจต่างๆ เกี่ยวกับหน้าที่ราชการมาก โดยเฉพาะขุนนางหัวเมืองซึ่งหากต้องเดินทางมาสู่ความอาจทำให้เสียราชการได้ นอกจากการตั้งทนายต่างตัวแล้วกฎหมายผ่อนผันให้ผู้อื่นดำเนินคดีแทนได้ในบางกรณี อันได้แก่กรณีที่คู่ความป่วยหรือถูกจองจำอยู่ ณ สถานที่อื่น อนุญาตให้ญาติสนิทเช่นพ่อแม่พี่น้องของคู่ความมาดำเนินกระบวนการแทนได้ หรือในกรณีโจทก์หลายคนหรือจำเลยหลายคน โจทก์หรือจำเลยคนอื่นๆ อาจ “ไว้ความ” ให้คู่ความฝ่ายตนคนใดคนหนึ่งดำเนินคดีแทนได้ เว้นแต่ คดีอาญาร้ายแรงซึ่งจำเลยจะไว้ความให้ผู้อื่นมาดำเนินกระบวนการแทนไม่ได้ บุคคลนอกเหนือจากที่กล่าวนี้ หากนำคดีมาฟ้องร้อง หรือมาสู่ความแทนจำเลยจะมีโทษ¹⁰ และในระหว่างพิจารณาคดี คู่ความ

⁷ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม, หน้า 139.

⁸ กองหอสมุดแห่งชาติ, “หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงพระอ่างทองให้ชำระความเรื่องนายหนู นายทอง,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1207 เลขที่ 280.

⁹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “หนังสือพระยามหาอำมาตย์ ถึงพระปลัดผู้ว่าราชการเมืองสระบุรี,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204 เลขที่ 96.

¹⁰ กรมศิลปากร, “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 7,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 712.

จะถูกควบคุมตัวอยู่ตลอด ณ โรงเรียนที่พิจารณา¹¹ คู่ความอาจได้รับอิสระในระหว่างพิจารณาได้ หากมีนายประกัน อย่างไรก็ตามจะต้องอยู่ภายใต้ความเห็นชอบของตุลาการผู้พิจารณาคดีนั้นว่า จะอนุญาตหรือไม่ บางกรณีเช่นคดีอาญาร้ายแรงซึ่งผู้ก่อเหตุเป็น “เสี้ยนหนามแผ่นดิน” ตุลาการ อาจไม่อนุญาตให้ประกัน¹²

ก่อนการพิจารณาคดี ตุลาการผู้พิจารณาจะต้องช่วยเจรจาเปรียบเทียบความรับผิดชอบกัน เพื่อให้คู่ความทั้งสองฝ่ายตกลงประนีประนอมกันเสียก่อน¹³ หากคู่ความยินยอมตามการเปรียบเทียบ คดีก็จะยุติกันทันที¹⁴ หากตกลงกันไม่ได้ จึงจะเริ่มกระบวนการพิจารณาตามปกติ โดยศาลจะ ดำเนินการสืบพยานในประเด็นที่คู่ความยังไม่รับกัน โจทก์หรือจำเลยจะเป็นผู้อ้างพยานเองซึ่ง ส่วนใหญ่เป็นพยานบุคคล บางกรณีหากพยานส่วนใหญ่ของคดีอยู่ในหัวเมืองใด ก็อาจมีการส่ง สำนวนคดีไปพิจารณายังหัวเมืองนั้นได้ พระอัยการลักษณะพยานกำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการ รับฟังคำพยานของศาลไว้หลายประการ เมื่อพิจารณาคำพยานทั้งหมดแล้ว หากพยานให้การ สมกับข้อกล่าวอ้างของฝ่ายใดฝ่ายนั้นก็ชนะคดี แต่หากโจทก์ไม่สามารถหาประจักษ์พยานรู้เห็น ในเรื่องที่ตนกล่าวอ้างได้ กฎหมายกำหนดให้คู่ความสามารถขอพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการค้นหา ความจริงในรูปแบบต่างๆ ที่ปรากฏในลักษณะพิสูจน์ดำเนินาลุยเพลิงแห่งกฎหมายตราสามดวง แต่ การพิสูจน์ความจริงด้วยวิธีดังกล่าว จะเกิดขึ้นได้เพราะความตกลงของคู่ความเท่านั้น¹⁵

นอกเหนือจากการพิจารณาสืบพยานหรือพิสูจน์ความจริงตามปกติดังกล่าวแล้ว ยังมีอีก วิธีหนึ่งซึ่งอาจทำให้คดียุติกันไปได้โดยเร็ว อันได้แก่การทำสาบานกัน โดยฝ่ายโจทก์อาจทำให้ฝ่าย จำเลยสาบานว่าตนมิได้เป็นผู้กระทำหรือมิได้กระทำความผิดตามที่ฟ้องร้อง ซึ่งหากจำเลยยอม สาบานตนตามที่โจทก์ทำ คดีย่อมยุติลงทันทีโดยถือว่าโจทก์เป็นฝ่ายแพ้สาบานแก่จำเลย¹⁶ ที่ กฎหมายยอมให้คู่ความทำกันได้ ก็น่าจะเป็นเพราะอิทธิพลของความเชื่อทางศาสนาและอำนาจ เหนือธรรมชาติที่แฝงอยู่ในตัวบทกฎหมายลักษณะต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องพยานและการพิสูจน์

¹¹ กรมศิลปากร, “กฎ 36 ข้อ มาตรา 19,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 575.

¹² กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างตราน้อย เรื่องให้ข้าราชการผู้ร้ายยังหลวงพิจารณาพิเคราะห์,” จดหมายเหตุรัชกาล ที่ 4 จ.ศ.1228 เลขที่ 348.

¹³ กรมศิลปากร, “พระราชบัญญัติ มาตรา 5,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 585.

¹⁴ กองหอสมุดแห่งชาติ, “สารบบความขุนนครไพร่พิเชด ตัดสินและเปรียบเทียบ,” จดหมายเหตุรัชกาล ที่ 4 จ.ศ.1216 เลขที่ 146.

¹⁵ กรมศิลปากร, “ลักษณะพิสูตดำเนินาลุยเพลิง มาตรา 5,” กฎหมายตราสามดวง หน้า 231 และ “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 29,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 746.

¹⁶ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างตราเรื่องสารกรมธรรม์กู้เงิน และตัดสินภาษีโรงเรือน ร้าน,” จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ.1228 เลขที่ 350.

ความจริง ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 แล้วว่าความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายตามความเชื่อเดิม ถือว่า กฎแห่งกรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แม้จำเลยจะกล่าวเท็จในการสาบานอันเป็นผลให้ ตนหลุดพ้นจากโทษทัณฑ์ที่จะได้รับต่อเนื้อตัวร่างกายหรือทรัพย์สินในชาตินี้ก็ตาม แต่ผลกรรม จากทำความชั่ว และจากการสาบานเท็จย่อมส่งผลให้จำเลยต้องรับต่อไปในทุกภพทุกชาติ

เมื่อได้มีคำตัดสินแล้ว หากคู่ความไม่ว่าฝ่ายใดไม่พอใจ ก็อาจทำการยื่นอุทธรณ์คำตัดสิน ดังกล่าวได้ แต่การอุทธรณ์คำตัดสินตามระบบกฎหมายเก่านั้น มิใช่เป็นการอุทธรณ์ว่าไม่เห็นด้วย กับผลการตัดสิน แต่จะต้องอุทธรณ์ด้วยเหตุที่ว่าตุลาการนั้นปฏิบัติหน้าที่ไม่ชอบ ไม่เป็นธรรม หรือ มีการทุจริต¹⁷ การอุทธรณ์คดีของศาลในกรุงเทพมหานคร ให้กระทำด้วยการเสนอคำฟ้อง (คำหา) ชั้นอุทธรณ์ต่อศาลอุทธรณ์ (ศาลหลวง) ซึ่งศาลอุทธรณ์นั้นเองที่มีอำนาจพิจารณาคดีอุทธรณ์ แต่ ต่อมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอำนาจการพิจารณาอุทธรณ์ โดยเมื่อศาลอุทธรณ์ได้รับเรื่องราว อุทธรณ์แล้ว จะต้องส่งเรื่องกลับไปให้เสนาบดีเจ้ากระทรวงศาลที่ได้ตัดสินคดีนั้นในครั้งแรกเพื่อ พิจารณาอุทธรณ์ซึ่งได้ฟ้องร้องตระลาการกระทรวงของตนได้ เช่นคดีอุทธรณ์คำตัดสินของศาล อาญา ซึ่งสังกัดกลาใหม่ สมุหกลาใหม่ก็จะมีอำนาจในการพิจารณาอุทธรณ์ดังกล่าวโดยไม่ต้องส่ง เรื่องราวไปศาลอุทธรณ์ ในส่วนคดีจากหัวเมืองคู่ความจะอุทธรณ์ตุลาการที่พิจารณาคดีก็ต้องยื่น ฟ้องอุทธรณ์แก่เจ้าเมืองนั่นเอง โดยเจ้าเมืองและกรมการผู้ที่มีได้พิจารณาคดีนั้นในชั้นต้นจะเป็น ผู้มีอำนาจพิจารณาอุทธรณ์ แต่หากเป็นการอุทธรณ์ตัวเจ้าเมือง ต้องส่งเรื่องราวอุทธรณ์มาใน กรุงเทพมหานคร ซึ่งแต่เดิมก็เป็นอำนาจของศาลอุทธรณ์ที่จะพิจารณาเช่นเดียวกับคดีใน กรุงเทพมหานคร¹⁸ ต่อมาก็ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงในอำนาจพิจารณาอุทธรณ์คดีจากหัวเมือง เช่นเดียวกับคดีในกรุงเทพมหานคร โดยหากเป็นคดีในหัวเมืองขึ้นกับกรมใดก็ให้เสนาบดีกรมนั้นมี อำนาจพิจารณา โดยมีหลักฐานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า คดีอุทธรณ์ จากเมืองราชบุรีซึ่งเป็นเมืองขึ้นกลาใหม่ ก็อยู่ในอำนาจพิจารณาของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งดำรง ตำแหน่งสมุหกลาใหม่ในขณะนั้น¹⁹ หรือในปี พ.ศ.2409 มีคดีอุทธรณ์จากเมืองจันทบุรี ซึ่งเป็น เมืองขึ้นกรมท่า ก็อยู่ในอำนาจพิจารณาของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งโกษาธิบดีใน ขณะนั้น²⁰

¹⁷ ไปรอดู กรมศิลปากร, "ลักษณะอุทธรณ์," กฎหมายตราสามดวง, หน้า 266-275.

¹⁸ ควอริช เวลล์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 286-287.

¹⁹ "ตัดสินเรื่องน้ำสุราเถื่อน," หนังสือจดหมายเหตุ ฉบับที่ 17 วันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ.2409.

²⁰ "คำสรรเสริญตัดสิน," หนังสือจดหมายเหตุ ฉบับที่ 19 วันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ.2409

5.1.3 การลงโทษ

เมื่อได้มีคำตัดสินแล้ว หากเป็นคดีแพ่งซึ่งฝ่ายที่แพ้คดีซึ่งต้องชำระหนี้เงินให้แก่ฝ่ายชนะคดี จะต้องชำระในทันที หากว่าไม่ยอมชำระ ตัวผู้แพ้คดีจะต้องถูก “จำขื่อ ตากแดด ๓ วัน แขน่า ๓ วัน ถ้าไม่ได้เงินให้อาถูกเด้าค่าคนช่างมาวักควายเขาเรือนไรนาที่ดินมาตีใช้น้ำให้เจ้านี้”²¹ หากเป็นคดีอาญา ฝ่ายที่แพ้คดีจะต้องถูกผู้คุมนำไปบังคับโทษต่างๆ ตามคำตัดสิน เช่น ประหารชีวิต จำคุก ทวน ทะเวน ส่งไปเป็นตะพุ่น เป็นต้น สำหรับโทษจำคุก กรณีที่ผู้ต้องโทษอยู่ในกรุงเทพมหานคร หากเป็นโทษในคดีความผิดร้ายแรงเช่นโจรปล้นฆ่าเจ้าทรัพย์ ผู้ต้องโทษจะต้องถูกนำไปขังอยู่ในทิมบริเวณหน้าวัดพระเชตุพน แต่หากเป็นคดีอื่นที่ไม่ร้ายแรงก็จะถูกนำไปจำใน “ตราง” ซึ่งมีอยู่ตามกรมต่างๆ โดยทั้งคุกและตรางจะมีผู้คุมผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรรักษาการณ์ ส่วนในหัวเมืองแต่ละเมืองจะมีตรางประจำเมืองของตนเองไว้จำนักโทษที่ต้องคำพิพากษา แต่หากเป็นคดีร้ายแรงก็ต้องส่งนักโทษ มาจำคุกในกรุงเทพมหานครเช่นเดียวกัน²² และตลอดเวลาที่จำคุกอยู่นั้นนักโทษก็จะถูกใช้ให้ทำงานต่างๆ ของหลวง เช่นทำถนน²³ เป็นต้น ผู้ที่ต้องโทษจำคุก ปกติจะไม่มีกำหนดระยะเวลาการจำคุก²⁴ ซึ่งน่าจะหมายถึงการจำคุกโดยไม่มีกำหนดเวลาปล่อย แต่ในความเป็นจริงบรรดาผู้ต้องคดีซึ่งมิใช่คดีอุกฉกรรจ์ อาจได้รับการเปลี่ยนโทษจำคุกเป็นโทษอย่างอื่นได้เช่น ให้เป็นคนหลวง ให้เป็นตะพุ่นหญ้าช้าง หรือบางกรณีนักโทษอาจได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระได้ ซึ่งการปลดปล่อยนักโทษมิได้เกิดจากบทบัญญัติของกฎหมาย แต่เกิดจากพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ที่พระราชทานมาในบางโอกาส เช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการทำทานครั้งใหญ่โดยการปล่อยนักโทษให้เป็นอิสระในคราวพระราชพิธีสำคัญ²⁵ เป็นต้น

²¹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ส่งคำปรึกษาความลูกขุนไปเมืองอุดรดิตถ์,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1224 เลขที่ 282.

²² อมรา ชันอาสา, “สภาพสังคมไทย : ศึกษาจากงานการราชทัณฑ์ ระหว่าง พ.ศ. 2433 - 2476,” หน้า 34-37.

²³ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างตราน้อยของเจ้าพระยานิกรบดินทร์ ถึงเจ้าเมืองและกรมการ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1221 เลขที่ 184.

²⁴ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “นิทานเรื่องโจรแปลกประหลาด,” ใน นิทานโบราณคดี (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2525), หน้า 65.

²⁵ กองหอสมุดแห่งชาติ, “บัญชีถอดคนคุกและกรมเมืองบักที่บ้านที่สวน (ที่หลวง),” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 164.

5.2 ปัญหาของราษฎรในการดำเนินคดี

เมื่อเกิดข้อพิพาทหรือการกระทำผิดกฎหมายในหมู่ราษฎร ฝ่ายผู้เสียหายมีสิทธิในการนำคดีมาฟ้องร้องต่อเจ้าหน้าที่ของทางการ ตามวิธีการที่กล่าวมาแล้วในหัวข้อ 5.1 เพื่อให้ตนได้รับการเยียวยาจากความเสียหาย พ้นจากความเดือดร้อนที่ตนได้รับ และให้ผู้กระทำผิดได้รับโทษ แต่ในความเป็นจริง การดำเนินคดีของราษฎรประสบปัญหาหลายประการ ซึ่งสาเหตุของปัญหามีทั้งที่มาจากเนื้อหาของตัวบทกฎหมายเอง และจากการปฏิบัติมิชอบของเจ้าหน้าที่ ซึ่งในหัวข้อนี้จะแยกกล่าวถึงปัญหาในการดำเนินคดีของราษฎรที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ออกเป็น 3 ประการ คือ ปัญหาเกี่ยวกับความล่าช้าในการดำเนินคดี ปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบของเจ้าหน้าที่ และปัญหาเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดี ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

5.2.1 ปัญหาเกี่ยวกับความล่าช้าในการดำเนินคดี

ระบบการดำเนินคดีตามกฎหมายไทยในอดีตมีขั้นตอนมากมาย อันได้แก่ การยื่นเรื่องราวฟ้องร้อง การพิจารณาฟ้อง การส่งเรื่องราวไปยังกระทรวงศาลที่มีอำนาจเพื่อพิจารณาสืบพยาน และการบังคับคดี เมื่อราษฎรมาฟ้องคดีซึ่งต้องมาแจ้งด้วยตนเองโดยไม่สามารถเขียนฟ้องเป็นหนังสือมายื่นได้ และเจ้าหน้าที่พิจารณารับฟ้องแล้ว เจ้าหน้าที่ที่จะต้องเรียกตัวจำเลยมาสู่คดี²⁶ หากจำเลยเป็นบุคคลที่สามารถหาตัวได้ง่าย เช่นราษฎรในกรุงเทพมหานครฟ้องร้องเจ้าพนักงานที่รับราชการอยู่ในกรุงเทพมหานคร การเริ่มพิจารณาคดีก็จะเกิดขึ้นเร็ว แต่ในบางกรณีจำเลยมิได้เป็นบุคคลที่สามารถพบตัวได้ง่าย เช่นเมื่อราษฎรฟ้องราษฎรด้วยกันเอง ทางเจ้าหน้าที่ศาลก็ต้องมีหมายเรียกไปยังมูลนายของจำเลยเพื่อนำตัวจำเลยมาขึ้นศาล หากจำเลยหลบหนีหรือไม่พบตัวก็เป็นหน้าที่ของมูลนายดังกล่าวที่จะต้องออกสืบค้นหา

ระยะเวลาในการนำตัวจำเลยมาศาลจะยิ่งนานขึ้น หากจำเลยเป็นคนที่อยู่ต่างเมืองกับโจทก์ ถ้าเจ้าหน้าที่ศาลทราบว่าจำเลยอยู่หัวเมืองใดหรือหลบหนีไปยังหัวเมืองใด เจ้าหน้าที่จะต้องส่งเรื่องราวแจ้งไปยังกระทรวงกรมที่มีอำนาจควบคุมหัวเมืองนั้นเพื่อให้เสนาบดีเจ้ากระทรวงมีสารตราแต่งตั้งให้เจ้าพนักงานคุมไปส่งให้เจ้าเมืองกรมการเมืองดังกล่าว สารตราจะแจ้งถึงข้อหาของคดี และหากจำเลยเป็นตัวเจ้าเมืองหรือกรมการเมืองซึ่งมีสิทธิตั้งทนาย ต่างตัวมาดำเนินคดีแทนได้ สารตราก็จะแจ้งให้ส่งทนายต่างตัวมาดำเนินคดีแทน ดังกรณีร่างตราถึงกรมการเมืองพิจิตรในปี พ.ศ.2400 ที่ว่า

²⁶ ระบบการพิจารณาคดีในอดีต จะต้องได้ตัวจำเลยหรือผู้แทนมาสู่คดีในศาลเสมอ ดังนั้นจึงไม่มีกระบวนการพิจารณาที่จำเลยขาดนัดดังเช่นระบบกฎหมายปัจจุบัน

“สารตราท่านเจ้าพระยาจักรี ให้มาแก่ หลวงวัง หลวงคลัง หลวงนา กรมการเมืองพิจิตร ด้วยขุนราชอาญาประกันให้หมื่นชำนาญเรื่องความเดียวกัน มาให้การต่างฟ้องยังลูกขุน ณ สารหลวงกล่าวโทษ พญาเทภาธิบดีศรีรัตนรงค์ฤไชยอภัยพิริยภานุสำเร็จราชการ เมืองพิจิตร ขุนพรหม หมื่นพัศ เป็นเนื้อความหลายข้อ แจงอยู่ในฟ้องหมื่นชำนาญนั้น ลูกขุนปลุกษาไสพระธรรมนูญเป็นกระทรวงอุธรณ์ โหม้ตราแต่งข้าหลวงขึ้นมาเอาทนายต่างตัว พรพิจิต กรมการเมือง ซึ่งตองในฟ้องลงไปพิจารณา ณ กรุงเทฯ ไทเหนทจแลจจริงตาม พระราชกัญฎหมาย บัตรนิแต่งให้หมื่นฉะภาภักดีข้าหลวงกรมมหาดไทยถือตราขึ้นมาให้ หลวงวัง หลวงคลัง หลวงนา กรมการเมือง ส่งทนายต่างตัว พรพิจิต ขุนพรหม หมื่นพัศ ให้กับ ข้าหลวงผู้ถือตรา ... ถ้าจแต่งใหญ่ไคลงไปแกความตางก็ให้ส่งตัวผู้นั้นให้กับข้าหลวง ผู้ถือตราคุมเอาตัวลงไป ณ กรุงฯ จไคเรงชำระว่ากล่าวให้สำเร็จ...”²⁷

วิธีเดียวกันนี้ใช้กับกรณีที่จำเลยเป็นราษฎรในหัวเมืองนั้นๆ ด้วยเช่นกัน แต่เนื่องจาก ราษฎรส่วนใหญ่ไม่อาจตั้งทนายต่างตัวมาสู้คดีแทนได้ ดังนั้นหากจำเลยหลบหนี จึงจำต้องตามหา ตัวจำเลยให้พบ มาตรการในการติดตามตัวจำเลยนอกจากการออกติดตามของกรมการเมืองโดยขอ ความช่วยเหลือจากกำนันผู้ใหญ่บ้านในท้องที่แล้ว ทางเจ้าเมืองกรมการเมืองจะนำเอาบุตรภรรยาข้าคน ของจำเลยมาจองจำเป็นประกันไว้เพื่อบังคับให้จำเลยยอมออกมามอบตัวเอง²⁸ ซึ่งหากจำเลยยังไม่ยอมมอบตัวการจับกุมจำเลยก็ยอมเป็นไปได้อยาก บางครั้งช่วงเวลาการจับกุมกินเวลานานมาก และเจ้าเมืองกรมการเมืองก็ไม่สามารถจับกุมตัวจำเลยได้เสียที ทำให้โจทก์ต้องออกติดตามด้วยตัวเอง โดยขอหนังสือจากทางเจ้ากระทรวงกรมเพื่อให้เจ้าหน้าที่ในหัวเมืองอำนวยความสะดวกในการจับ ดังเช่นกรณีอ๊ี้แก้วซึ่งชายตัวเป็น “คนชั่ว”²⁹ อยู่กับนายหุนแล้วหลบหนีไป นายหุนได้ไปฟ้องร้องคดี แล้ว แต่ยังไม่มิตัวจำเลยมาพิจารณา จนต่อมานายหุนสืบทราบว่อ๊ี้แก้วหลบหนีไปอยู่ที่เมือง พิษณุโลก นายหุนจึงได้ไปร้องยังกรมมหาดไทย และทางกรมมหาดไทยจึงมีหนังสือไปถึงผู้รักษา เมืองพิษณุโลกในปี พ.ศ.2389 แจ้งว่า “นายหุนนายเงินจะขอขึ้นมาสืบสวนดู ถ้านายหุนถือหนังสือ

²⁷ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างตราถึงเจ้าเมืองพิจิตร เรื่องหมื่นชำนาญร้องอุทธรณ์ ฯลฯ,” จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ.1219 เลขที่ 165.

²⁸ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างตราตอบได้รับบอกเรื่องชำระความทาสขุนพิพิธภักดี,” จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 จ.ศ.1206 เลขที่ 165.

²⁹ หมายถึงโสเภณี

กับสารภรณ์ธรรมขึ้นมา ภพตัวอีกแก้วทาสทิงแห่งตำบลโดยแต่ลำพังจะเอาตัวไม่ได้ พญาพิศณุโลกช่วยสงเคราะห์แต่งกรมการไปเอาตัวอีกแก้วมาไล่เลี้ยงได้ตามดู...”³⁰

การเรียกให้ส่งตัวจำเลยมากรุงเทพมหานครมักไม่ประสบปัญหามากนัก ทั้งนี้เพราะเสนาบดีที่มีคำสั่งนั้นมีอำนาจบังคับบัญชาเหนือเจ้าเมืองกรมการเหล่านั้นโดยตรง แต่กรณีการเรียกให้สืบจับจำเลยในระหว่างหัวเมืองด้วยกันเองบางครั้งอาจเกิดปัญหาหากหัวเมืองทั้งสองมิได้อยู่ในบังคับระหว่างกัน ดังกรณีที่เมืองพิษณุโลกมีหนังสือให้ส่งตัวนายบุตรขึ้นไปเมืองพิษณุโลก แต่พระณรงค์กรมการเมืองพูนไม่ยอมส่ง โดยอ้างว่า “เมืองพุมไม่ได้ขึ้นกับเมืองพิษณุโลก เป็นแต่เมืองฝากดอก” ทำให้ทางฝ่ายเมืองพิษณุโลกต้องร้องเข้ามายังกรุงเทพมหานครเพื่อให้มีหนังสือไปถึงเมืองพุม³¹

แม้จะได้ตัวจำเลยมาศาลแล้ว บางกรณีเมื่อจำเลยก็ให้การขัดทอดถึงพรรคพวกของจำเลยที่ร่วมกระทำผิดด้วย ตุลาการจะต้องเรียกพรรคพวกดังกล่าวเข้ามาเป็นจำเลยในคดีด้วย ซึ่งการติดตามตัวพรรคพวกที่ถูกขัดทอดนั้นก็เป็นวิธีเดียวกันกับการติดตามตัวจำเลย ซึ่งอาจทำให้คดีเนิ่นช้าออกไปอีก นอกจากนี้ บางกรณีความล่าช้าในการดำเนินคดีอาจเกิดขึ้นจากการประวิงเวลาของฝ่ายจำเลยได้ซึ่งมีหลายวิธี เช่นการฟ้องเป็นอีกคดีหนึ่งหรือที่เรียกว่า “ฟ้องแก้เกี้ยว” หรือการผิดผ่อนส่งหลักฐานต่างๆ ในคดี ดังเช่นคดีในปี พ.ศ.2405 หลวงอินฟ้องร้องหลวงพิทักษ์ประเทศเรื่องหนี้เงินค่าอากรสุรา ซึ่งหลวงพิทักษ์ประเทศผิดผ่อนไม่ยอมส่งใบฎีกาค่าสุรา จนคดียืดเยื้อมาเป็นเวลา 4-5 ปี³²

ในขั้นตอนการสืบพยาน แม้จะมีกฎหมายหลายบทที่กำหนดให้ตุลาการต้องพิจารณาคดีโดยเร็ว³³ แต่ในการสืบพยานก็ยังคงมีขั้นตอนมากมาย โดยเริ่มแรกศาลจะมีหมายเรียกพยานมาให้การ โดยพยานจะเป็นผู้ที่โจทก์หรือจำเลยอ้างเข้ามาในคดี³⁴ ดังนั้นปัญหาการติดตามตัวมาเป็นพยานจึงไม่มีใครมี เพราะคู่ความฝ่ายที่อ้างพยานย่อมต้องแน่ใจว่าพยานของตนจะสามารถมาให้การในศาลได้ ระบบการถามคำพยานของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะต้องให้พยานพูดด้วย

³⁰ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างตราถึงเจ้าเมืองและกรมการเมืองนครนายก ฯลฯ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1208 เลขที่ 257.

³¹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “เรื่องราวขุนจิตตริक्षा กล่าวโทษพระณรงค์,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204 เลขที่ 74.

³² กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างทราน้อยถึงเมืองพิษณุโลกแลหัวเมืองรายทาง,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1224 เลขที่ 283.

³³ เช่นในมาตรา 11 แห่งกฎ 36 ข้อ กำหนดให้ตุลาการต้องพิจารณาคดีให้แล้วเสร็จภายใน 3 เดือน โปรดดู กรมศิลปากร, “กฎ 36 ข้อ มาตรา 11,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 573.

³⁴ “ลักษณะภณยาน มาตรา 4,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 216.

ตัวเอง พยานไม่อาจทำคำพยานเป็นหนังสือมาล่วงหน้าได้เช่นเดียวกับโจทก์จำเลย เสมียนศาลมีหน้าที่จดคำพยานแล้วส่งให้ตุลาการพิจารณา ขั้นตอนในการสืบพยานคงจะใช้เวลาไม่นานนักแต่ก็อาจมีบางคดีที่จำนวนพยานมีมากซึ่งศาลอาจต้องใช้เวลาในการสืบพยาน เช่น ในคดีเกี่ยวกับคู่สาวของผู้คนในพระบรมหาราชวังคดีหนึ่ง ซึ่งมีจำนวนพยานบุคคลที่ต้องสืบรวมทั้งสิ้นถึง 73 คน³⁵

ศาลในหัวเมืองไม่มีอำนาจเด็ดขาดในการพิจารณาคดี มีบางคดีที่ตุลาการท้องถิ่นไม่สามารถตัดสินให้คดีแล้วแก่กันได้ หรือเมื่อคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเห็นว่าตนจะเพลี่ยงพล้ำก็จะมาร้องเรียนเป็นความอุทธรณ์ต่อศาลหรือต่อเสนาบดีผู้ใหญ่ในกรุงเทพมหานคร ท่านเหล่านั้นอาจมีหนังสือไปยังหัวเมืองดังกล่าว เรียกให้ส่งสำนวนคดีพร้อมทั้งคู่ความทั้งหมดให้ข้าหลวงคุมลงมาว่ากล่าวพิจารณาถึงกรุงเทพมหานครซึ่งย่อมทำให้เสียเวลาในการดำเนินคดีเป็นอย่างมาก

ปัจจัยอีกประการหนึ่งที่ทำให้การดำเนินคดีล่าช้า คือจำนวนคดีที่เพิ่มขึ้น ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าเนื่องจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และสภาพสังคมเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป การค้าขายติดต่อกันระหว่างผู้คนในสังคมมีมากขึ้นซึ่งย่อมทำให้ข้อพิพาทระหว่างกันเพิ่มมากขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน การให้อำนาจพิจารณาอุทธรณ์แก่เสนาบดีเจ้ากระทรวงกรมต่างๆ แทนที่จะเป็นอำนาจของศาลอุทธรณ์ (ศาลหลวง) เหมือนแต่เดิม คงเป็นสิ่งบ่งชี้ได้ถึงจำนวนคดีที่เพิ่มขึ้น³⁶ จำนวนคดีที่เพิ่มขึ้นนี้ย่อมทำให้ลูกขุนตุลาการไม่สามารถตัดสินได้ทัน คดีความจึงค้างมากขึ้นดังปรากฏในรายงานสารบบความของขุนราชสุภาตระลาการศาลแพ่งกลาง ปี พ.ศ.2411 ที่ระบุไว้

“...ณ วัน ๗ ๑๒ ปีมีโรงสัมฤทธิศก ... คดีความมีค้างอยู่

ถึงรวางใบสัด	๑	ถึงสืบพยาน	๑
ชียซาบแล้ว	๑	ถึงสอบเสศ	๔
ถึงเทียบชียซาบ	๑	ถามจำเลยแล้ว	๔
สืบยังค้างอยู่	๒	ได้จำเลยแล้วยังไม่ได้ถาม	๔
		ยังไม่ได้ตัวจำเลย	๙ “ ³⁷

³⁵ กองหอสมุดแห่งชาติ, “คำให้การทรัพย์สินและอิมเกี่ยวกับคดีคู่สาว,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 603.

³⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน,” ใน พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 22.

³⁷ กองหอสมุดแห่งชาติ, “บัญชีสารบบความเก่าและใหม่ ขุนราชสุภาตลาการศาลแพ่งท่า,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1230 เลขที่ 123.

นอกเหนือจากความล่าช้าอันเนื่องมาจากระเบียบพิธีในการดำเนินคดีและเหตุทางฝ่ายจำเลยแล้ว ในบางครั้งตัวตุลาการเองก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คดีล่าช้า ดังปรากฏในคำฟ้องคดีอุทธรณ์ของราษฎรเป็นจำนวนมากที่แสดงว่าตุลาการไม่ยอมดำเนินการพิจารณาดัดสินให้ เช่น กรณีการพิจารณาคดีเมืองสิงห์บุรี ในปี พ.ศ.2398 ดังปรากฏในคำอุทธรณ์ของนายดวง นายฤท หนี่นรองอิน จันอิน ทำเรื่องราวอุทธรณ์ว่า

“นายอิน อำแดงทรัพย์ ทำสารกรมทันทูเงิน นายดวง อำแดงทรัพย์ เป็นเงิน ๑๒ ตำลึง นายอิน อำแดงทรัพย์ หาได้เอาต้นเงิน ค่าบวการ มาส่งไม่ ให้เรียก นายอิน อำแดงทรัพย์ พิจารณา พระสิงห์บุรี กรมการปรับทัณฑ์ ฟังให้ขุนนาเป็นกระลาการ เกาะไต่ตัวนายอิน มาถึงสาร ฎอมทำมัดส่งเงิน ... ถึงกำหนดมัด นายดวงรู้ว่า นายอิน อำแดงทรัพย์ ส่งเงิน ขุนนาแล้ว นายดวงไปขอเงิน ขุนนามัดเพียนบิดพลิว หาให้เงินไม่จนถึง ๖ ปี ๗ ปี ... รายนี้ หนี่นอินฟ้องต่อพรสิงห์บุรี กรมการ ว่าอำแดงทรัพย์ผู้แม่เอาอ้อมผู้ลูกมาขายฝาก ไว้กับหนี่นรองอิน ... อ้อมหนีไป ให้เรียกอำแดงทรัพย์ให้ส่งอ้อมมาพิจารณา หนี่นรองวังเปนกระลาการ ถามอำแดงทรัพย์ กับหนี่นรองอินเปนสำนวนรต่อกันถึงสี่ปญาน หนี่นรองอินตักเตือนหนี่นรองวังหาสี่ปญานไม่ กฎความไว้ ๕ ปี ๖ ปี รายนี้ ... นายฤท ฟ้องต่อพรสิงห์บุรี กรมการ ว่านายอิน อำแดงทรัพย์ มีทุกยาก เอาอายุคุมผู้ลูกขายฝากไว้ กับนายฤทเปนเงินตรา ๘ ตำลึง นายฤทใช้อายุคุมทาสเลียงกรบือ ... อายุคุมภาเอา กรบือหนีไป ให้เรียกนายอิน อำแดงทรัพย์ ผู้ชาย ให้ส่งอายุคุมทาส ... หนี่นรองวังเปน กระลาการ เกาะไต่ตัวนายอิน อำแดงฉิม อายุคุมทาส มาถามตามฟ้องนายฤท หนี่นรองวัง ก็หาว่ากล่าวต่อไปไม่ ครั้นนายฤทใจตักเตือนไหวกลาวต่อไป หนี่นรองวังนิ่งเสีย กฎความไวยโดย ๕ ปี ๖ ปี...”³⁸

บางครั้งความล่าช้าของฝ่ายตุลาการก็อาจเกิดขึ้นจากการทุจริตของเจ้าพนักงานเอง เช่น การรับสินบน หรือตัวตุลาการมีส่วนเกี่ยวข้องในคดีด้วย โดยตุลาการจะพยายามถ่วงเวลาด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การแก้ลังกตความไว้ หรือการปล่อยคนร้ายที่จับมาได้ให้หนีไป ทำให้คดีไม่สามารถดัดสินให้แล้วเสร็จลงได้โดยเร็ว³⁹

³⁸ กองหอสมุดแห่งชาติ “ร่างตราตอบเมืองพระตะบองเรื่องผู้ร้ายปล้น,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1217 เลขที่ 165.

³⁹ กองหอสมุดแห่งชาติ “เรื่องหลวงจำเมืองกรุงเก่ากินเงินสินบนผู้ร้าย,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1220 เลขที่ 163.

การพิจารณาคดีอาจต้องหยุดลงชั่วคราวได้ หากเกิดเหตุการณ์สำคัญในบ้านเมือง ดังเช่น ในช่วงสงคราม ซึ่งจะต้องระงับการดำเนินคดีทั้งหมดไว้ก่อน⁴⁰ หรือเมื่อครั้งงานถวายเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การดำเนินคดีที่พิจารณาอยู่ก็ต้องระงับลงชั่วคราว จนกว่าจะเสร็จพิธี⁴¹

5.2.2 ปัญหาการทุจริตของเจ้าหน้าที่

ปัญหาเกี่ยวกับการประพฤติมิชอบของขุนนางเป็นปัญหาใหญ่ของระบบราชการไทยมาตั้งแต่อดีต เนื่องจากขุนนางในอดีตไม่มีเงินเดือน ผลประโยชน์ประจำที่ขุนนางจะได้รับจะมาจากแสวงหาเอาจากราษฎรที่อยู่ในสังกัด และด้วยระบบการควบคุมที่ไร้ประสิทธิภาพ ทำให้บางครั้งการแสวงหาผลประโยชน์จากราษฎร เป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายหรือเกินอำนาจที่กฎหมายได้ให้แก่ขุนนางนั้น เช่นการเกณฑ์ไพร่หลวงไปใช้ในงานส่วนตัวของมูลนาย หรือเมื่อมีการตั้งเจ้าภาษีนายอากร ก็ปรากฏว่าเจ้าภาษีเรียกเก็บภาษีเกินกว่าพิกัดอัตราที่กำหนด นอกจากนี้ในบางกรณีการประพฤติผิดกฎหมายยังอาจหมายถึงการรับสินบนจากบุคคลอื่นเพื่อเอื้อประโยชน์ให้แก่บุคคลนั้นในการกระทำผิดกฎหมายหรือการหลบเลี่ยงกฎหมาย

ขุนนางซึ่งทำหน้าที่ในด้านการรักษาความยุติธรรมก็เช่นเดียวกัน ปัญหาการแสวงหาประโยชน์โดยทุจริต และรับสินบน ปรากฏขึ้นเสมอในสำนวนความของราษฎร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสวิจารณ์การปฏิบัติโดยมิชอบของขุนนางที่ทำหน้าที่ในงานยุติธรรมระบบเก่าของไทย ไว้ว่า

“...การซึ่งเป็นเหตุดังนี้ ก็เป็นด้วยวิถีกระบวนการพิจารณาความอย่างเก่าเปนนทางยืดยาวอย่างหนึ่ง เพราะลูกขุนตระลาการผู้พิจารณาพิพากษาทั้งปวงต้องหาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตในทางความนั่นเอง ผลประโยชน์ที่จะได้นั้นก็โดยร้อน ๆ เย็น ๆ หวาด ๆ หวั่น ๆ เหมือนกรมพระนครบาล ... ข้าราชการซึ่งเป็นคนดี ๆ ก็ไม่มีใครมีความปรารถนาในตำแหน่งในกรมเหล่านี้ ด้วยมีกรมอื่นที่จะได้ผลประโยชน์มากแลสดวกดีกว่ากรมเหล่านี้คนดี ๆ จึงไม่มีใครจะมี มีแต่คนที่หาผลประโยชน์อย่างอื่นไม่ได้แล้ว จึงหันมาหาประโยชน์ในทางนี้อย่างหนึ่ง เพราะคนซึ่งเปนนลูกขุนตระลาการเปนนคนเช่นว่ามาแล้ว จึงต้องมีข้อบังคับบีบบังคับป้องกันมากจนเหมือนหนึ่งตระลาการอยู่ในบังคับลูกความ จะยอมให้แล้วก็ได้ ไม่ยอมให้แล้วก็ได้ มีอุบายที่จะชักถ่วงร้อยอย่างนั้นอย่างหนึ่ง อธิบดีผู้ซึ่งบังคับการ

⁴⁰ กรมศิลปากร, “พระราชบัญญัติ มาตรา 4,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 584.

⁴¹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “คดีเรื่องราวสารกรรมธรรมขึ้นทูลเกล้าถวาย,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1228 เลขที่ 275.

ในกระทรวงนั้น ๆ เล่าก็ไม่ใคร่มีใครเป็นธุระใส่ใจที่จะให้ถ้อยความในกรมเบาบางไป ด้วยไม่เป็นประโยชน์อันใดค้ำค่าเหนื่อย สู้นั่งว่าภาษาอากรไม่ได้ การในกรมลูกขุนฤจะว่ารวบยอดว่าการในกรมยุติธรรมทั้งปวง ซึ่งแยกไปเป็นหลายกรมนั้น จึงได้ชุดโสมเสื้อมชามา ชำนานพันกำลังที่จะแก้ไขให้ดีขึ้นในแบบเดิมนี่ได้...”⁴²

จากพระราชดำรัสดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าการทุจริตรับสินบนของลูกขุนกระลาการเกิดขึ้น เป็นเรื่องปกติในระบบกระบวนการยุติธรรมแบบเดิม ปัญหาเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่มิชอบในการ ดำเนินคดีที่พบบ่อยมากคือข้อหาที่ว่าขุนนางเรียกรับเงิน ซึ่งมีทั้งการเรียกเงินฝ้ายโจทก์นอกเหนือ จากค่าธรรมเนียมความที่ต้องชำระอยู่แล้วเพื่อช่วยเหลือให้ความสะดวกในการดำเนินคดี ดังเช่น คดีลักพาทาสของอำแดงพุก ในปี พ.ศ.2395 นายเดจบุตรชายของขุนแพ่งกรมการเมืองลพบุรีเป็น ผู้ลักพาเอาอิจันกับอึเทษซึ่งเป็นทาสของอำแดงพุกไปทำขู้ อำแดงพุกจึงมาฟ้องร้องคดีเรียกให้ส่ง ตัวทาสคืน โดยมีผู้ช่วยเจ้าเมืองลพบุรีเป็นตุลาการ หลวงยกกระบัตรมาเรียกให้อำแดงจันจ่ายเงิน 3 ตำลึง และว่าจะช่วยส่งอิจันอึเทษคืนให้ ซึ่งอำแดงพุกก็ยอมจ่าย แต่แล้วเมื่อเวลาผ่านไปคดีก็ยัง ไม่แล้วแก่กัน อำแดงพุกก็ยังไม่ได้ตัวอิจันกับอึเทษคืน เมื่อไปทวงถามต่อหลวงยกกระบัตร หลวง ยกกระบัตรกลับพูดผิดเพี้ยนไปต่างๆ นานา⁴³ บางกรณีการเรียกรับเงินอาจเป็นการช่วยเหลือฝ้าย จำเลยเพื่อไม่ให้ต้องรับโทษ เช่นคดีในปี พ.ศ.2396 อ้ายสุวันทำเงินแดงให้นายเชียงไว้ใช้สอย หลวงเมืองจันเมืองแพน ซึ่งเป็นกรมการเมืองชนบทจับเอาตัวนายเชียงได้พร้อมเงินแดงเจ็ดบาทไป ชำระ นายเชียงให้การขัดทอดถึงอำแดงบุง อำแดงซา อำแดงนวย ว่าเป็นผู้มอบเงินนำทักไปให้แก่ นายสุวันเพื่อทำเงินแดง เมืองแสนและเมืองจันเอาตัวอำแดงนวยอำแดงซามาชำระ อำแดงซาจับ สมคำที่นายเชียงขัดทอด “แต่ส่วนอำแดงบุงนั้นพระจันทประเทศเรียกรับเงินแล้วหาส่งตัวอำแดง บุงมาให้เมืองจันพิจารณาไม่”⁴⁴

ตามกฎหมายตุลาการมีอำนาจควบคุมตัวคู่ความในระหว่างพิจารณาคดี และอาจ มีสิทธิซักพยานด้วยวิธีการทรมานแก่ร่างกาย ที่เรียกว่า “จารีตนครบาล” ดังเช่นคดีในปี พ.ศ.2409

⁴² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครอง แผ่นดิน,” พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระราชหัตถเลขาพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 32-33.

⁴³ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างตราน้อยถึงพระสุพรรณ ฯลฯ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1214 เลขที่ 57.

⁴⁴ กองหอสมุดแห่งชาติ, “คัดฟ้องพันแสงโคราช กล่าวโทษเจ้าเมืองชนบท 6 ข้อ,” จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ.1215 เลขที่ 206.

ขุนอิน ถูกพระปลัดกรมการเมืองอ่างทองนำออกตากแดด 3 วัน แขน้ำ 3 วัน ในการพิจารณาคดีลักพาทาส⁴⁵ ทั้งนี้ในระหว่างพิจารณาคดีหากคู่ความยอมความกันแล้ว อำนาจหน้าที่ของตุลาการย่อมหมดไป แต่พบว่าบางครั้งตุลาการใช้อำนาจตามอำเภอใจ บังคับเอากับร่างกายของคู่ความเพื่อข่มขู่ให้ยอมตามที่ตุลาการอ้าง ดังคดีของนายเกษ เมืองอินทร์บุรี ในปี พ.ศ.2397 ซึ่งข้อเท็จจริงในคดีปรากฏว่านายทองลักลอบมาทำชู้กับอำแดงภิมภรรยานายเกษ นายเกษจับตัวนายทองได้นำไปอายัดตัวไว้กับกำนัน นายทองทำยอมเสียเงินให้นายเกษ หนึ่งซึ่งสิบตำลึง แล้วยอมเลิกกราแก่กัน ต่อมาเมื่อมีหมายจากกรมการเมืองอินทร์มาจับตัวนายเกษ กำนัน และชายหญิงมีชื่อ โดยหาว่ากักขังนายทอง ตุลาการไม่สอบสวนแต่เอาชื่อจ่านายเกษออกตากแดดบังคับให้นายเกษชดใช้ค่าเสียหายแก่นายทองเป็นเงินหนึ่งซึ่งห้าตำลึง⁴⁶

หากจำเลยเป็นพวกเดียวกับตุลาการ โจทก์ย่อมไม่ได้รับความสะดวกในการดำเนินคดี ซึ่งมักจะเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมือง ดังที่กล่าวมาแล้วว่าระบบการอุทธรณ์ตุลาการในหัวเมืองโดยหลักแล้วคู่ความจะต้องยื่นฟ้องอุทธรณ์ที่เจ้าเมืองซึ่งพิจารณาคดีนั่นเอง กฎหมายกำหนดให้เจ้าเมืองหรือกรมการเมืองอื่นที่มีได้พิจารณาคดีในตอนแรกเป็นผู้พิจารณาอุทธรณ์ แต่เนื่องจากตุลาการและกรมการเมืองที่ถูกฟ้องอุทธรณ์ก็เป็นขุนนางรับราชการในหัวเมืองดังกล่าวด้วยกันย่อมต้องเชื่อประโยชน์ให้แก่กันมากกว่าจะคำนึงถึงผลประโยชน์หรือผลเสียของราษฎรผู้ฟ้อง คดีหลายคดีที่ราษฎรผู้ฟ้องอุทธรณ์ขุนนางในหัวเมืองจึงมักได้รับความเป็นธรรมจากตุลาการในชั้นอุทธรณ์ดังกรณีของนายเกษข้างต้น ซึ่งเมื่อตุลาการควบคุมจ่องจ่านายเกษแล้ว นายเกษจะขอยื่นอุทธรณ์ต่อพระอินทร์เจ้าเมือง ปรากฏว่าพระอินทร์และกรมการเมืองอื่นไม่ยอมรับฟ้อง⁴⁷ ดังนั้น คดีในหัวเมืองส่วนใหญ่ หากราษฎรที่ถูกข่มเหงประสงค์จะอุทธรณ์จะให้ญาติหรือผู้เกี่ยวข้อง⁴⁸ เดินทางมายังกรุงเทพมหานครเพื่อให้ส่วนกลางเป็นผู้พิจารณาคดีอุทธรณ์ ซึ่งอาจได้รับความยุติธรรมจากตุลาการผู้พิจารณาอุทธรณ์มากกว่า

กรณีที่คู่ความฝ่ายหนึ่งเป็นบุคคลผู้มีอำนาจ หรือเกี่ยวข้องกับบุคคลผู้มีอำนาจ การพิจารณาคดีก็ย่อมจะเกิดความลำเอียงได้ ทั้งนี้ เนื่องจากระบบศาลในอดีตมิได้เป็นระบบอิสระ ขุนนางผู้ทำหน้าที่ตุลาการต่างก็ทำหน้าที่ทางบริหารควบคู่กันไปด้วยโดยเฉพาะในหัวเมือง และด้วยเหตุผลที่ความสัมพันธ์ของผู้คนเป็นความสัมพันธ์ในแบบอุปถัมภ์

⁴⁵ กองหอสมุดแห่งชาติ, "คัดบอกเมืองอ่างทอง พิจิตร เพชรบูรณ์ ความ," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1228 เลขที่ 259.

⁴⁶ กองหอสมุดแห่งชาติ, "ร่างตราถึงเมืองอินทร์เรื่องความอาญาและอุทธรณ์," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1216 เลขที่ 159.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁸ เนื่องจากส่วนใหญ่แล้วราษฎรที่ต้องคดีอยู่ในหัวเมืองมักถูกจ้องจำอยู่ด้วย

บางครั้งตัวตุลาการอาจเคยเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ของฝ่ายคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับคดี ดังปรากฏข้อความในรายงานตรวจสอบคดีฉบับหนึ่งในปี พ.ศ.2397 ที่ว่า “ถามขุนศาลว่าทำไมไม่เรียนเจ้าพญาธรรมาภิรักษ์ ไปประจบเจ้านายเดิมให้ผิดทางไป”⁴⁹ ซึ่งผู้น้อยยอมไม่อาจล่วงเกินผู้ใหญ่ได้ ดังนั้น หากเป็นคดีที่เกี่ยวข้องกับคนของขุนนางผู้ใหญ่ ตุลาการย่อมไม่กล้าที่จะตัดสินให้ฝ่ายดังกล่าวแพ้คดี อันอาจกระทบต่อตำแหน่งหน้าที่และผลประโยชน์ของตน ดังเช่นในกรณีข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดินบริเวณเมืองนครไชยศรี ในปี พ.ศ.2395 ระหว่างนายเอี่ยมมหาดเล็กซึ่งเป็นบุตรชายของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) กับกลุ่มคนจีนหลายคน โดยนายเอี่ยมอ้างว่าที่ดินผืนนั้น เจ้าพระยาบดินทร์เดชาให้พระยานครไชยศรีเจ้าเมืองช่วยจับจองให้บ้าง ชื่อเขาจากราชฎาร้าง จึงเป็นที่ดินของเจ้าพระยาบดินทร์เดชา ต่อมาเจ้าพระยาบดินทร์เดชายกที่ดินดังกล่าวให้แก่ นายเอี่ยม นายเอี่ยมจึงให้คนมารังวัด แต่ปรากฏว่ามีชาวจีนจำนวนหนึ่งไม่ยอมโดยอ้างว่าที่ดินบริเวณนั้นพวกตนได้ทำสวนอ้อยมานานแล้ว เกิดเป็นคดีความพิพาทฟ้องร้องกัน นายเอี่ยมจึงนำเรื่องราวไปแจ้งแก่พระยามหาอำมาตย์ พระยามหาอำมาตย์ได้มีหนังสือแจ้งมายังพระยานครไชยศรีและกรมการเมืองเพื่อแจ้งให้ตัดสินคดีเสียให้แล้วเสร็จโดยเร็ว โดยมีความเห็นท้ายสารตราฉบับนี้ว่า

“นายเอี่ยมก็เป็นบุตรของเจ้าพญาบดินเดชา พญานครไชยศรีเขาก็เป็นเจ้าเมืองผู้ใหญ่ เป็นผู้สำเร็จราชการอยู่ในเมืองนครไชยศรี แลความนายเอี่ยมเกียวกองอยู่ดังนี้ ก็ควรทิวจส์มเคราะห์กับนายเอี่ยมให้จงมาก”⁵⁰

ในกรณีนายชำซึ่งเป็นคนของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท รับเงินมาซื้อผ้าลายไปขายในเขตเมืองสุพรรณ ปรากฏว่าในปี พ.ศ.2395 มีราษฎรซื้อผ้าและยังค้างชำระค่าผ้าดังกล่าวอยู่หลายคน นายชำจึงได้มาแจ้งแก่พระยามหาอำมาตย์เพื่อให้กำชับไปยังเจ้าเมืองสุพรรณให้รีบเร่งชำระให้สำเร็จโดยเร็วเนื่องจาก “เงินรายนี้เป็นเงินในกรม”⁵¹

การปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ อาจมิได้เกิดขึ้นแต่เฉพาะขั้นตอนการพิจารณาโดยตุลาการเท่านั้น ตลอดกระบวนการยุติธรรมอาจมีการประพฤติมิชอบได้เสมอ ทั้งที่เกิดจากความตั้งใจหรือ

⁴⁹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “สารบบความขุนนครไพบพิเขต ตัดสินและเปรียบเทียบ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1216 เลขที่ 146.

⁵⁰ กองหอสมุดแห่งชาติ, “สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงหลวงสรรรคนูรี เรื่องตั้งเงินกรม,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1214 เลขที่ 133.

⁵¹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างตราน้อยถึงพระสุพรรณ ฯลฯ เรื่องนายชำรับเงินไปตกข้าว ไม้เส้า,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1214 เลขที่ 57.

ไม่ตั้งใจของผู้กระทำ ดังเช่นกรณีในการจับกุม มีหลายกรณีที่เจ้าพนักงานผู้จับกุมจับเอาผู้บริสุทธิ์มาดำเนินคดี⁵² หรือเรียกเอาเงินจากคนร้ายแล้วปล่อยตัวไป แม้แต่ผู้ปรับซึ่งมีอำนาจหน้าที่เพียงวางบทลงโทษให้เหมาะสมกับความผิดเท่านั้น แต่ยังพบว่าบางกรณีผู้ปรับสั่งให้ตุลาการนำคดีซึ่งได้ผ่านการพิจารณาของตุลาการและการตัดสินของลูกขุนมาแล้ว กลับไปพิจารณาใหม่อีกครั้งโดยอ้างว่าคำให้การและคำพยานนั้นใช้ไม่ได้⁵³

5.2.3 ปัญหาเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดี

ราษฎรที่จะฟ้องร้องคดี จะต้องเสียค่าฤชาธรรมเนียมตามอัตราที่กำหนดในกฎหมาย โดยรัฐถือว่าเงินจำนวนนี้เป็นค่าตอบแทนที่ให้แก่ขุนนางซึ่งมีหน้าที่ต่างๆ ในกระบวนการยุติธรรมอันได้แก่ตุลาการ ลูกขุน ผู้ปรับ รวมทั้งบรรดาผู้คุม เสมียนศาล ซึ่งประจำอยู่ในแต่ละศาล

พระราชบัญญัติค่าธรรมเนียมความ พ.ศ.2378 ได้กำหนดค่าธรรมเนียมการดำเนินคดีในศาลไว้ดังนี้

- หากเป็นคดีที่โจทก์จำเลยประนีประนอมยอมกันตั้งแต่ขั้นตอนการเปรียบเทียบของตุลาการโดยยังไม่ได้สืบพยาน ให้เรียกค่าฤชาธรรมเนียมความจากคู่ความแต่ละคนดังรายการต่อไปนี้ ค่าเชิงประกัน 1 บาท , ค่ายอม 2 สลึง 1 เฟื้อง , ค่าปรึกษา 2 สลึง 1 เฟื้อง และค่ารักษายอม 1 บาท รวมเป็นเงิน 3 บาท 1 สลึง
- หากเป็นคดีแพ่งประทับฟ้อง ให้เรียกค่าฤชาธรรมเนียมความจากคู่ความแต่ละคนดังรายการต่อไปนี้ ค่าเชิงประกัน 2 บาท , ค่าที่นั่ง 1 สลึง 1 เฟื้อง , ค่าชี้สองสถาน 2 สลึง 1 เฟื้อง , ค่าสืบ 1 บาท 2 สลึง , ค่าชั้นสูตร 1 บาท 2 สลึง , ค่าเบี่ยงเลี้ยง 1 เฟื้อง , ค่าเทียบ 2 สลึง , ค่าคัดกระทรวงความแฉง 1 บาท 1 สลึง , ค่าชี้ขาด 1 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง , ค่ารักษาสำนวนเดือนละ 1 บาท แต่ไม่เกิน 3 บาท และค่าใบสั่ง 1 บาท 2 สลึง รวมเป็นเงิน 3 ตำลึง 3 บาท 3 สลึง
- หากเป็นคดีความนครบาลหรือคดีความอาญา ให้เรียกค่าฤชาธรรมเนียมความจากคู่ความเท่ากับคดีแพ่งทุกประการ เว้นแต่ค่าเชิงประกันให้เรียกคนละ 1 ตำลึง
- หากเป็นคดีศาลรับสั่ง ให้เรียกค่าฤชาธรรมเนียมความจากคู่ความแต่ละคนดังรายการต่อไปนี้ ค่าเชิงประกัน 1 ตำลึง , ค่าชี้สองสถาน 2 สลึง 1 เฟื้อง , ค่าสืบ 1 บาท 2 สลึง , ค่าชั้นสูตร 1 บาท 2 สลึง , ค่าเบี่ยงเลี้ยง 1 เฟื้อง , ค่าเทียบ 1 บาท , ค่ารักษาสำนวนเดือนละ 1 บาท แต่ไม่เกิน 3 บาท , ค่าคัดทูลกระทู้ 1 บาท 2 สลึง , ค่าปรึกษา 2 บาท 3 สลึง และค่าใส่บท 3 บาท

⁵² กองหอสมุดแห่งชาติ, "เรื่องราวนายโพฟ้องกล่าวโทษนายธำมรงค์," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1204 เลขที่ 68.

⁵³ กองหอสมุดแห่งชาติ, "คำให้การจีนโก เรื่องตระกูลจีนจี้กับอำแดงหนู แลควมฎีกา อำแดงปราง อีสินโปรดเกล้า," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1214 เลขที่ 80.

รวมเป็นเงิน 4 ตำลึง 3 บาท 1 เฟื้อง ส่วนทางฝ่ายจำเลยให้เรียกค่าธรรมเนียมคนละ 4 ตำลึง 3 บาท 1 เฟื้อง หากมีพระบรมราชโองการโปรดให้ลงพระราชอาญาจำคุกจำเลยหรือโจทก์ผู้มิพิรุณ ให้ความหนักแน่นให้เสร็จสิ้นแล้ว หากทรงพระกรุณาสั่งให้พ้นโทษจำคุก ให้ผู้ต้องโทษจำคุกต้องชำระ ค่าทูลฉลอง 3 ตำลึง และเรียกค่ารับสั่งจากคู่ความคนละ 2 ตำลึง

- นอกจากนี้ในทุกๆ ศาล หากโจทก์ หรือจำเลย มีคำ ให้เรียกเอา ค่ารับคำ 2 สลึง 1 เฟื้อง ค่าปรึกษา 2 สลึง 1 เฟื้อง หากมีการขอทูลเอา ให้เรียกค่าทูลเอา 2 สลึง 1 เฟื้อง ถ้ามีการตั้ง ค่าปรึกษาวาชาตหรือเกิน ให้เรียกค่าตั้ง 2 สลึง 1 เฟื้อง แต่หากการขอทูลเอาหรือการตั้งนั้นถูกต้อง ก็อย่าให้เรียกเอาค่าทูลเอาหรือค่าตั้งดังกล่าว⁵⁴

- ส่วนพรรคพวกจำเลย หรือผู้ถูกขัดทอด หากพิจารณาได้ความจริงตามคำขัดทอด ให้เรียกค่าเชิงประกันถึงหนึ่งของจำเลยแล้วให้เร่งพิจารณาโดยเร็ว แต่อาจมีค่าธรรมเนียมแทนได้

แม้ว่าจะมีประกาศกฎหมายกำหนดค่าธรรมเนียมความออกอย่างชัดเจนแล้ว ปรากฏว่าการเรียกค่าฤชาธรรมเนียมเกินกว่าที่กฎหมายกำหนดก็ยังคงพบอยู่ หรือมีการเรียกค่าธรรมเนียมประเภทอื่นๆ ที่กฎหมายไม่ได้กำหนดไว้ เช่นค่าร้อยโซ่ตรวน ค่าตัดโซ่ตรวน ดังนั้น ในปี พ.ศ.2394 ซึ่งเป็นปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ ทรงเห็นว่า ปัญหาดังกล่าวควรรีบแก้ไขจึงได้มีประกาศค่าฤชาธรรมเนียมศาลออกมาอีกฉบับหนึ่งอันเป็นการ ย้ำเตือนให้ขุนนางที่อยู่ในกระบวนการยุติธรรมเรียกค่าธรรมเนียมให้ถูกต้องและแม้ประกาศฉบับนี้ จะเพิ่มจำนวนค่าฤชาธรรมเนียมจากประกาศกฎหมายฉบับ พ.ศ.2378 ก็ตาม ซึ่งตามหลักเกณฑ์ ใหม่ คู่ความต้องเสียค่าฤชาธรรมเนียมความ เปลี่ยนจากประกาศฉบับเดิม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- หากเป็นความรับสั่ง เมื่อตุลาการชำระคดีจนเสร็จ โจทก์จะต้องเสียค่าคำสั่ง 1 ตำลึง , ค่าเชิงประกัน 1 ตำลึง , ค่าเทียบ 1 บาท , ค่าชี้สองสถาน 2 สลึง 1 เฟื้อง , ค่าสืบพยาน 1 บาท 2 สลึง , ค่าชั้นสูตร 1 บาท 2 สลึง , ค่าเบี่ยงเลียง 1 สลึง , ค่าคัดทูล 1 บาท 2 สลึง , ค่าใส่ บท 3 บาท , ค่าปรึกษาชี้ขาด 2 บาท 3 สลึง , ค่ารักษาสำนวนเดือนละ 1 บาท แต่ไม่เกิน 3 บาท รวมแล้วเป็นเงิน 5 ตำลึง 3 บาท 1 เฟื้อง ส่วนค่าทูลฉลอง ค่ารับสั่ง ค่าตั้ง ค่าทูลเอาเหมือนกับ ประกาศฉบับปี พ.ศ.2378

- เมื่อมีผู้มาฟ้องร้องยังศาลปกติ ให้เก็บค่ารับฟ้อง 2 สลึง , ค่าอ่านฟ้อง 1 บาท , ค่า ตราตุลาการหมายเกาะจำเลย 2 สลึง , ค่าส่งตัวจำเลยให้กับนายผู้ส่ง 1 บาท 2 สลึง รวมทั้งสิ้น 3 บาท

⁵⁴ เสถียร ลายลักษณ์, "พระราชบัญญัติค่าธรรมเนียมความ," ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4, หน้า 72-75.

- คดีแพ่งที่คู่ความประนีประนอมยอมกัน ให้เสียค่าเชิงประกัน 1 บาท , ค่ายอม 3 สลึง , ค่ายอม 2 บาท , ค่าปรึกษายอม 2 สลึง 1 เฟื้อง รวมเป็นเงิน 3 บาท 1 สลึง 1 เฟื้อง ฝ่ายละเท่าๆ กัน

- ความแพ่งทั่วไป ให้เสียค่าเชิงประกัน 2 บาท ค่าที่นั่ง 1 สลึง 1 เฟื้อง , ค่าสืบพยาน 1 บาท 2 สลึง , ค่าชั้นสูตร 1 บาท 2 สลึง , ค่าเบี้ยเลี้ยง 1 เฟื้อง , ค่าขึ้นสองสถาน 2 สลึง 1 เฟื้อง , ค่ารักษาลำนวน 3 บาท , ค่าคัดกระทงแกลง 1 บาท 1 สลึง , ค่าชี้ขาด 1 บาท 1 สลึง , ค่าใบสั่ง 1 บาท 2 สลึง , ค่าทูลา 2 สลึง 1 เฟื้อง , ค่าดิง 2 สลึง 1 เฟื้อง รวมเป็น 3 ตำลึง 3 บาท โดยเสียทั้งสองฝ่าย แต่ผู้ชนะคดีจะได้คืนร้อยละ 10

- คดีอาญาและคดีนครบาล ค่าธรรมเนียมเหมือนคดีแพ่ง แต่ค่าเชิงประกันเป็น 1 ตำลึง

- หากจำเลยขัดทอดพวกเพื่อน และปรากฏว่าผู้ที่ถูกขัดทอดมีความผิดจริง จะมีค่าฤชาธรรมเนียมตารางและทิม ดังนี้คือ ค่าลดชื่อ 1 บาท , ค่าร้อยละ 2 สลึง , ค่าตรวจ 2 สลึง , ค่าน้ำมัน 2 สลึง , ค่าถอด 1 บาท 2 สลึง รวมเป็น 3 ตำลึง หากปรากฏว่าผู้ถูกขัดทอดไม่ผิด ให้ผู้ขัดทอดเสียเงินค่าธรรมเนียมตารางและทิมแทนผู้ถูกขัดทอด

เมื่อคู่ความได้ชำระค่าฤชาธรรมเนียมครบถ้วนแล้ว ให้เจ้าพนักงานปิดตราให้เพื่อเป็นหลักฐาน ภายหลังจะได้ไม่มีข้อโต้แย้งว่ายังไม่ชำระ⁵⁵

ในการสืบพยาน หากยังไม่สามารถหาข้อสรุปกันได้จำเป็นต้องใช้วิธีการพิสูจน์ความจริงด้วยวิธีการพิเศษ เช่นการดำนํ้าลุยเพลิง ซึ่งก็จะมีค่าธรรมเนียมในการพิสูจน์ความจริงดังกล่าวอีกเป็นเงินจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะการพิสูจน์ความจริงด้วยวิธีดังกล่าวมีลักษณะเป็นพิธีกรรม ดังนั้นจึงต้องมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับของบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลายอย่าง เช่นเปิดไก่ ผ้าสี เป็นต้น ซึ่งพระอาการลักษณะพิสูจน์ดำนํ้า พิสูจน์ลุยเพลิง ได้กำหนดค่าธรรมเนียมดังกล่าวไว้ดังนี้คือ หากเป็นการพิสูจน์ดำนํ้าต้องเสียค่าธรรมเนียม 9 ตำลึง 1 บาท หากเป็นการพิสูจน์ลุยเพลิง จะต้องเสียค่าธรรมเนียม 6 ตำลึง 1 บาท⁵⁶ ซึ่งถือเป็นเงินจำนวนมากเช่นกันในเวลานั้น

นอกจากนี้เมื่อจำเลยต้องรับพระราชอาญาจำคุก ต้องเสียค่าธรรมเนียมคุกโดยชำระเป็นเงินให้แก่เจ้าหน้าที่ในคุกหลายตำแหน่งเช่น พระยาเพชรภูษา หลวงพิศดิกกลาง ชุนพิศดิชัย ชุนพิศดิขวา มหาเดเล็ก ยามโน เป็นต้น รวมเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 5 ตำลึง 3 บาท 2 สลึง⁵⁷

⁵⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ประกาศเรื่องค่าฤชาธรรมเนียม,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 14-19.

⁵⁶ กรมศิลปากร, “ลักษณะพิสูดำนํ้าพิสูลุยเพลิง มาตรา 8,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 232-233.

⁵⁷ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ประกาศพิกัดค่าฤชาธรรมเนียม,” กฎหมายรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1215 เลขที่ 24-17 คู่ 108 ชั้น 2/3 มัดที่ 75.

เมื่อพิจารณาจากอัตราค่าธรรมเนียมนิยมความดังกล่าวแล้ว จะพบว่าเป็นจำนวนเงินที่สูงค่อนข้างมาก เมื่อเปรียบเทียบกับราคาข้าวสาร 1 เกวียน มี 40 หาบ ณ ปี พ.ศ.2384 ราคาเพียง 97 บาท 1 เฟื้อง⁵⁸ และนอกเหนือจากค่าธรรมเนียมความตามกฎหมายแล้ว ระหว่างการพิจารณาคดีก็ยังคงมีค่าใช้จ่ายต่างๆ อีกมากมาย ดังเช่น เมื่อคู่ความต้องถูกควบคุมตัวอยู่ที่ศาล ทางศาลไม่มีอาหารให้คู่ความจะต้องหามาเอง และในบางกรณีที่ต้องนำตัวจำเลยหรือพยานที่อยู่ต่างเมืองมายังศาลผู้เดินทางดังกล่าวก็ต้องออกค่าใช้จ่ายต่างๆ เอง กฎหมายสมัยเดิมยังไม่มีค่าป่วยการให้พยานเพราะถือเป็นหน้าที่ของพยานที่จะต้องมาเบิกความในศาลเมื่อมีคู่ความกล่าวอ้าง

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าบางครั้งตุลาการหรือเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับงานยุติธรรม อาจมีการเรียกค่าธรรมเนียมไม่ตรงตามที่กำหนดไว้ในประกาศกฎหมาย ซึ่งบางครั้งราษฎรก็ไม่ทราบทำให้ต้องเสียเงินค่าธรรมเนียมมากเกินไปกว่าที่กฎหมายกำหนด

ปัญหาทั้งสามประการดังกล่าวเป็นปัญหาที่มีอยู่ในระบบกระบวนการยุติธรรมของไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะปัญหาในสองประการแรก⁵⁹ แม้จะเป็นปัญหาใหญ่แต่ปรากฏว่าในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นราชสำนักมิได้ให้ความสนใจในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวเท่าใดนัก มาตรการในการแก้ไขปัญหาก็จะมีลักษณะเป็นการแก้ไขเฉพาะกรณีไป โดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีกฎหมายบางฉบับที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหามิใช่การดำเนินการกระบวนการพิจารณา ดังเช่น การสนับสนุนให้คู่ความประนีประนอมยอมความกันเอง⁶⁰ การเพิ่มโทษตุลาการที่รับสินบน⁶¹ ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏว่ามีประกาศกฎหมายเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหของกระบวนการยุติธรรมดังกล่าว ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่าในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นราชสำนักอาจไม่สามารถรับรู้ถึงปัญหาดังกล่าวได้อย่างจริงจัง โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองห่างไกล เนื่องจากวิธีที่ส่วนกลางจะสามารถทราบถึงปัญหาดังกล่าวได้นอกเหนือจากการรายงานตามระบบราชการแล้วก็คือการอุทธรณ์จากคู่ความ ซึ่งจะต้องกระทำโดยผ่านกระบวนการต่างๆ มากมาย และยังมีค่าใช้จ่ายสูง เช่นการเดินทางมากรุงเทพมหานครเพื่อยื่นอุทธรณ์หรือฎีกา⁶²

⁵⁸ “ราคาสินค้าเมืองใหม่,” หนังสือจดหมายเหตุ ฉบับที่ 2 เดือนสิงหาคม พ.ศ.2387.

⁵⁹ สำหรับปัญหาค่าใช้จ่ายในการดำเนินคดีสูงนั้น ไม่ปรากฏว่ารัฐได้มีมาตรการใดออกมาแก้ไข ทางออกของราษฎรที่พบก็คือการนำเรื่องราวทุกข์ร้อนไปลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ซึ่งไม่มีค่าใช้จ่ายใดๆ

⁶⁰ กรมศิลปากร, “พระราชบัญญัติ มาตรา 5,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 585.

⁶¹ “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 3,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 705.

⁶² การยื่นอุทธรณ์ในหัวเมืองอาจเกิดปัญหาดังที่กล่าวมาแล้วว่าผู้มีหน้าที่รับอุทธรณ์อาจไม่ยอมรับเนื่องจากเห็นแก่พรรคพวกเดียวกันก็เป็นได้

นอกจากนี้อิทธิพลของตัวตุลาการเองก็คงเป็นสิ่งขัดขวางมิให้เกิดการร้องเรียนขึ้น การร้องเรียน ความประพฤติอันมิชอบจึงเป็นสิ่งซึ่งกลุ่มผู้มีอำนาจเท่านั้นที่อาจกระทำได้ ดังเช่นกรณีความผิด ของกรมหลวงรักษารณเรศเกี่ยวกับการตัดสินคดี ซึ่งผู้ยื่นเรื่องราวกล่าวโทษเป็นถึงขุนนางระดับ พระยา⁶³ นอกจากนี้ด้วยราชประเพณีแต่โบราณที่ไม่ยอมให้พระมหากษัตริย์เสด็จออกนอก พระนคร ทำให้พระมหากษัตริย์สามพระองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์แทบจะไม่เคยเสด็จออกไป นอกพระนครเลยเว้นแต่ในการสงคราม จึงอาจทำให้ทรงไม่ทราบถึงปัญหาดังกล่าวของราษฎร ดังจะไม่พบมาตรการใดๆ ของรัฐที่ออกมาแก้ไขปัญหาเหล่านี้อย่างจริงจังเลย

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาดังกล่าวได้รับความสนใจ จากราชสำนักเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากพระราชดำริส่วนพระองค์เกี่ยวกับเรื่องการเพิ่มเติมสิทธิ ของราษฎร ประกอบกับการที่ทรงออกผนวชถึง 27 ปี ทรงเสด็จออกธุดงค์ไปในท้องที่ต่างๆ คงจะ ทำให้พระองค์ทรงทราบถึงความเดือดร้อนดังกล่าวของราษฎร และทรงทราบดีถึงการใช้อำนาจ โดยมิชอบของเจ้านายและขุนนางในการพิจารณาคดี⁶⁴ พระองค์ทรงออกประกาศหลายฉบับที่ เป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนการยุติธรรมเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวให้ดีขึ้น เช่นการกำหนดให้ สามารถเลือกผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งลูกขุน ณ ศาลหลวง 4 ตำแหน่ง พระมหาราชครูพรวิหิตาจารย์ พระมหาราชครูมหิธร พระครูพิเชต พระครูพิราม ด้วยทรงเห็นว่าประเทศอื่นๆ เมื่อจะต้องผู้สำหรับ ตัดสินความก็ยอมให้คนทั้งปวงเลือก เพื่อให้เป็นที่พอใจของผู้คนทั้งปวงและมั่นใจว่าเป็นคนที่ ยุติธรรมแม้ว่าผู้มีสิทธิเลือกจะเป็นเฉพาะกลุ่มเจ้านายและขุนนางเท่านั้น⁶⁵ หรือเมื่อในเขตเมือง กรุงเก่าเกิดปัญหาโจรผู้ร้ายลักขโมยวัวควายของราษฎรกันมาก ศาลหัวเมืองกรุงเก่ามีคดีที่ต้อง ชำระเป็นจำนวนมาก จึงได้เกิดความล่าช้าขึ้นหลายคดี จึงโปรดเกล้าให้พญาอภัยรณฤทธิ์ขึ้นไปตั้ง กองชำระคดีพวกผู้ร้ายในเขตเมืองกรุงเก่า⁶⁶ แต่มาตรการดังกล่าวมานี้ก็ยังมีลักษณะที่เป็นการแก้ไข ปัญหาเฉพาะกรณีอยู่ อย่างไรก็ตาม มีมาตรการสำคัญบางประการที่พระองค์ทรงนำมาใช้แก้ไข ปัญหาเกี่ยวกับการ ความล่าช้า และการประพฤติมิชอบของผู้มีอำนาจอย่างเป็นระบบ ซึ่ง มาตรการนั้นก็คือการพัฒนากระบวนการถวายฎีกา การเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับการค้นหาความจริง และการจัดระเบียบในการรักษาความสงบเรียบร้อย

⁶³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 317.

⁶⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประกาศห้ามมิให้ผู้มีอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้องในการ พิจารณาคดี," ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 99.

⁶⁵ กองหอสมุดแห่งชาติ, "ประกาศเรื่องให้เลือกตั้งผู้สมควรเป็นมหาราชครูพรวิหิต ฯลฯ," จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 63.

⁶⁶ กองหอสมุดแห่งชาติ, "ร่างตราถึงพระยาอภัยรณฤทธิ์ เรื่องชำระความนายรุ่งกล่าวโทษกรมการ," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1217 เลขที่ 166.

5.3 ระบบการถวายฎีกา

ปกติเมื่อราษฎรไม่พอใจในการตัดสินหรือการปฏิบัติหน้าที่ของตุลาการ ราษฎรสามารถนำเรื่องรวางดั่งกล่าวฟ้องเป็นคดีอุทธรณ์ได้ ซึ่งจะมีระบบการพิจารณาความเป็นไปตามขั้นตอนกระบวนการต่างๆ หลายชั้น แต่นอกเหนือจากการยื่นฟ้องอุทธรณ์แล้ว ยังมีอีกวิธีหนึ่งที่ราษฎรสามารถใช้เรียกร้องความเป็นธรรมได้ ซึ่งก็คือการถวายฎีกา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “ราษฎรบางเหล่าที่มีความทุกข์ขัดข้องหาที่พึ่งไม่ เจ้าขุนมูลนายโรงศาลที่พิพากษาไม่ได้แล้วจะมาร้องถวายฎีกาให้ทรงทราบได้ฝ่าละอองฯ พระเจ้าแผ่นดิน”⁶⁷ ซึ่งการถวายฎีกาได้ปรากฏหลักฐานว่ามีมาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว⁶⁸ แต่ราษฎรก็ไม่ได้ได้รับความสะดวกจากระบบการถวายฎีกานัก ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกราษฎรผู้จะมาร้องถวายฎีกา จะต้องได้รับพระราชอาญาโทษ 30 ที่เสียก่อนแล้วจึงให้มีตุลาการพิจารณาความให้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเห็นว่าราษฎรเดือดร้อนเป็นอย่างมากไม่มีที่พึ่งถึงได้เข้ามาถวายฎีกา จึงทรงให้ยกเลิกการลงพระราชอาญาโทษไปเมื่อปี พ.ศ.2254 แล้วให้ตุลาการพิพากษาให้เสร็จไป⁶⁹ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ระบบการถวายฎีกาได้มีการพัฒนาขึ้นโดยพระองค์ทรงพระราชดำริว่าในอดีตราษฎรจะสามารถร้องถวายฎีกาได้ก็ต่อเมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกไปนอกพระราชวังซึ่งนานครั้งกว่าจะเสด็จออกไป ทำให้โอกาสของราษฎรในการถวายฎีกาเป็นไปอย่างยากลำบาก ซึ่งเมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ทำกลองใบใหญ่เข้ามาถวายในปี พ.ศ.2393 จึงทรงพระราชดำริว่า “ความทุกข์ร้อนของราษฎรที่จะมาร้องถวายฎีกาต่อเวลาเสด็จจึงจะร้องได้ ถ้าให้ตีกลองร้องฎีกาได้ทุกวันไม่ต้องคอยเวลาเสด็จออก ก็จะไม่บรรเทาทุกข์ของราษฎรไม่ต้องคอยยากลำบาก” จึงพระราชทานกลองชื่อว่า “กลองวินิจฉัยฉะริ” ตั้งไว้ที่มณฑปกรมวังล้นกุญแจ เมื่อเวลาผู้ใดจะไปร้องถวายฎีกา กรมวังก็ไปไขกุญแจให้ ครั้นตีแล้วตำรวจเวรก็ไปรับเอาตัวและเรื่องรวางนำขึ้นกราบบังคมทูล มีพระบรมราชโองการสั่งให้ผู้ใดชำระก็ส่งไปตามนั้น⁷⁰ แต่ปรากฏว่าวิธีการดังกล่าวอาจไม่ได้ผลมากนัก โดยในสมัยดังกล่าวยังปรากฏว่าพระเจ้าลูกเธอและขุนนางในกรมพระตำรวจใช้อำนาจจุดคร่ำหญิงสาวชาวบ้านชาวแพในพระนครไปเป็นเมีย ซึ่งแม้ว่าญาติของฝ่าย

⁶⁷ กองหอสมุดแห่งชาติ, “พระราชบัญญัติเรื่องให้ราษฎรร้องฎีกา,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 59.

⁶⁸ กรมศิลปากร, “กฎ 36 ข้อ มาตรา 20,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 575-576.

⁶⁹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “พระราชบัญญัติเรื่องให้ราษฎรร้องฎีกา,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 59.

⁷⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 363.

หญิงนั้นจะไม่ยินยอมก็ตาม แต่ก็ไม่ว่าที่จะไปตีกลองร้องฎีกา⁷¹ นอกจากนี้ ในกฎหมายเกี่ยวกับการถวายฎีกาที่ออกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2394 กล่าวว่าเมื่อราษฎรจะร้องถวายฎีกา ผู้รักษากลองจะเรียกเอาเรื่องราวมาอ่านดูหากเห็นว่าเป็นความเกี่ยวข้องกับผู้มีบรรดาศักดิ์ ผู้รักษากลองก็จะห้ามปรามไว้ไม่ให้ไขกุญแจให้เข้าไปตีกลอง หรือแม้จะยอมให้ตีกลองได้แต่ก็ต้องเสียเงินให้แก่กรมพระตำรวจเจ้าของเวร มิฉะนั้นกรมพระตำรวจก็ไม่นำเรื่องขึ้นกราบบังคมทูลทันทันทีห่วงเหนียวให้ความล่าช้าหรืออาจกราบทูลไม่สิ้นความ พระเจ้าแผ่นดินก็ไม่อาจตัดสินความได้⁷²

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นถึงสภาพปัญหาดังกล่าว และทรงเห็นความจำเป็นเร่งด่วนในการแก้ไขปัญหาดังนั้นในปีแรกที่ทรงขึ้นครองราชย์ได้ทรงมีประกาศกฎหมายปรับปรุงวิธีการร้องถวายฎีกา ดังพระราชดำรัสที่ว่า

“...ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรเข้ามาร้องถวายฎีกาได้โดยง่าย ให้ทำหลักธงไชยปักขึ้นไว้ ผู้กษัตริย์ขอเหล็กลงมาสำหรับเกี่ยวเรื่องฎีกาแขวนไว้เฉพาะหน้าพระที่นั่งให้ทอดพระเนตรเห็น ให้เจ้าของฎีกาหมอบอยู่ใกล้หลักนี้จะได้รู้เห็นได้ยินเรื่องราวเองด้วย... จะมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรบุรุษที่สัจซื่อมีสติปัญญาผู้ใดหนึ่ง อ่านเรื่องราวทูลเกล้าฯ ถวายแต่ในเวลานั้นจะได้โปรดเกล้าฯ ให้มีตราการชำระให้แล้วโดยเร็ว... อนึ่งราษฎรที่มีคดีได้รับความเดือดร้อนประการใดๆ จะถวายฎีกากล่าวโทษผู้กระทำความผิดผู้ใดผู้หนึ่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จะสมักขึ้นไปร้องถวายฎีกาในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ก็ตามเถิด ด้วยเหตุว่าใจท้อใจเลี้ยว ก็อยู่ในเปนไพรฟ้าข้าแผ่นดินแห่งเดียวกัน...”⁷³

มาตรการถวายฎีกานี้เป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าพระองค์แจ้งในประกาศกฎหมายหลายเรื่องเช่น การข่มเหงของเจ้านายขุนนาง การเรียกภาษีอากรเกินกว่าพิกัด ใจผู้ร้าย การปกปิดความผิดของเจ้านาย หากราษฎรที่ประสบปัญหาเดือดร้อนในการดำเนินคดีเหล่านี้ ให้นำเรื่องราวมาถวายฎีกาได้

ตลอดรัชกาล พระองค์ได้ออกมาตรการต่างๆ หลายประการเพื่อพัฒนาระบบการถวายฎีกา โดยพระองค์ทรงกำหนดวันออกรับฎีกาจากราษฎรอย่างชัดเจน คือเดือนละ 4 วัน ทุกวันขึ้น

⁷¹ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, หน้า 28.

⁷² กองหอสมุดแห่งชาติ, “พระราชบัญญัติเรื่องให้ราษฎรร้องฎีกา,” จดหมายเหตุนครราชสีมาที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 59.

⁷³ เรื่องเดียวกัน.

7 คำ ขึ้น 14 คำ แรม 7 คำ และแรม 14 คำ โดยจะเสด็จออกมาปฏิบัติด้วยพระองค์เอง ณ บริเวณพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ หากบางครั้งมีพระราชกรณียกิจมากไม่อาจออกมาปฏิบัติด้วยพระองค์เองได้ ก็จะทรงโปรดฯ ให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสหรือเจ้านายผู้อื่นออกปฏิบัติแทนพระองค์ หรือแม้จะไม่ตรงกับวันเวลาดังกล่าว หากทรงประทับอยู่ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์แล้วมีราษฎรมาชุกฎิกถวายก็โปรดให้รับ และหากเป็นเรื่องเร่งด่วนไม่อาจรอให้ถึงวันปฏิบัติได้ ถ้าผู้ใดมีญาติมิตรหรือเพื่อนพ้องที่ทำราชการอยู่ในพระบรมหาราชวัง ก็อาจฝากฎีกามาให้แก่ผู้นั้นถวายแทนได้⁷⁴ นอกจากนี้แม้ว่าบางครั้งพระองค์จะมีได้ประทับอยู่ในพระนคร ก็ทรงให้พระบรมวงศานุวงศ์ดำเนินการแทน ดังเช่นเมื่อคราวเสด็จไปหัวเมืองชายทะเลตะวันออกในปี พ.ศ.2400 ก็ทรงกำหนดให้กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสและกรมล้อมพระราชวังทำหน้าที่พิจารณาความฎีกาของราษฎรที่มากล่าวโทษขุนโรงขุนศาลให้แล้วเสร็จโดยเร็ว โดยให้อยู่ภายใต้ความดูแลของเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์อีกชั้นหนึ่งโดยไม่ต้องรอกะทั่งพระองค์เสด็จกลับ⁷⁵ ซึ่งเมื่อพระองค์ได้รับฎีกามาแล้วส่วนใหญ่จะทรงพิจารณาเอง ทรงให้ความสนใจกับฎีกาเหล่านี้มาก ทรงใช้เวลากลางคืนในการพิจารณาเนื่องจากเวลากลางวันทรงอ่านไม่ได้เพราะพระเนตรของพระองค์ไม่ใคร่เห็น และในแต่ละวันทรงให้เวลากับการอ่านฎีกานี้มาก บางครั้งทรงอ่านอยู่นานจนเมื่อพระอังสะ⁷⁶ หากบางครั้งมีพระราชกรณียกิจด้านอื่นมากก็อาจพระราชทานฎีกาให้แก่เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่เช่น กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ พระยาพลเทพ เป็นผู้พิจารณาได้⁷⁷ นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการระบุในท้ายฎีกาว่าผู้ร้องต้องการให้เจ้านายผู้ใดเป็นผู้ชำระด้วย⁷⁸

เมื่อทรงกำหนดเวลาและวิธีการในการถวายฎีกาแล้ว ราษฎรก็ต้องปฏิบัติตามวิธีการดังกล่าวด้วย หากราษฎรมิได้กระทำตามวิธีการดังกล่าว จะทรงไม่พอพระทัยและไม่รับฎีกาดังเช่นกรณีที่มีราษฎรมาร้องสกัดขวางทางเสด็จ ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า

⁷⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศกำหนดเวลาถวายฎีกา,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 264.

⁷⁵ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ประกาศให้รักษาพระนครคราวเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก,” กฎหมายรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1219 เลขที่ 34-20 ตู 108 ชั้น 2/3 มัดที่ 75.

⁷⁶ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ประกาศเรื่องราษฎรเดือดร้อนเรื่องภาษีอากร,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1225 เลขที่ 66.

⁷⁷ กองหอสมุดแห่งชาติ, “บัญญัติผู้ถวายฎีกากล่าวโทษในคดีต่างๆ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1228 เลขที่ 94.

⁷⁸ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ประกาศเรื่องคนเมาเมื่อตรุษสงกรานต์,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1219 เลขที่ 127.

“...เป็นอันถือตำราเก่าไป ว่าผู้จะได้พบเสด็จเพ็ดทูลยาก จะได้ช่องร้องฎีกาแต่เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินไปไหนๆ หรือผู้ร้องพอใจจะเอายศว่าศักดิ์ให้หยุดอยู่ได้ จึงพอใจร้องเมื่อเวลาเสด็จ ก็ผู้ที่ร้องเมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินนั้น คดีก็ไม่โปรดให้ชำระสักเรื่องหนึ่ง ก็ยังขึ้นร้องรำไปไม่ฟังคำประกาศ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินไปมีผู้ร้องทรงนิ่งเสีย ขบวนเสด็จล่องไป ที่ทุกวันเรียกว่าเลยๆ นั้น ผู้ร้องก็ลุกขึ้นวิ่งตามขบวนเสด็จร้องเสียดังตามมาข้างหลังว่า โปรดสัตว์ผู้ยากเจ้าข้า โปรดสัตว์ผู้ยากเจ้าข้า จนสุดๆ เสียง เหมือนหนึ่งร้องว่าเจ้าชีวิตไวยหยุดก่อนไวยเหมือนกัน งานบ้านงานเมืองอยู่แล้วหรือ ... เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินไปใกล้คุกใกล้ทิมก็จะเป็นอย่างให้คนโทษแตกตื่นเอิกเกริกอ้ออ้อไป”⁷⁹

ผู้ต้องการถวายฎีกาอาจนำเรื่องราวมาแจ้งให้กรมล้อมพระราชวังเขียนฎีกาให้ได้ซึ่งต้องเสียค่าธรรมเนียมในการเขียน แต่ผู้ร้องอาจเขียนฎีกามาเองหรือให้ผู้อื่นเป็นคนเขียนมาให้ก็ได้เช่นกัน ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความสะดวกรวดเร็วแก่ผู้ถวายฎีกา⁸⁰ ทรงเน้นเป็นอย่างมากถึงการใช้ถ้อยคำในเอกสารฎีกา ทรงกำหนดหลักเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นเพื่อให้เกิดความสะดวกในการพิจารณา เช่น การห้ามใช้กระดาษมันมาทำฎีกาเนื่องจากทรงลำบากในการคลี่ออกอ่าน ตัวหนังสือและตัวเลขที่ระบุในเอกสารฎีกาต้องชัดเจน เนื้อหาในฎีกาต้องชัดเจนไม่เคลือบคลุม⁸¹ การใช้ลักษณะนามหรือคำนำหน้าชื่อจะต้องเป็นไปตามระเบียบแบบแผน คำที่ใช้ต้องเป็นคำสุภาพ ห้ามใช้คำหยาบช้าโดยเฉพาะเมื่อกล่าวถึงเจ้านายหรือขุนนาง⁸²

พระองค์ทรงยินดีรับฎีกาจากราษฎร เพราะทรงถือว่าเป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลอันใหญ่ประการหนึ่งโดยเป็นการปลดเปลื้องทุกข์ให้แก่ราษฎร นอกจากนี้การที่ทรงสนับสนุนให้ราษฎรเข้ามาร้องฎีกากันให้มาก อาจเป็นไปเพื่อที่พระองค์จะได้สามารถตรวจสอบการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้านายและขุนนางได้ทั่วถึง ดังนั้นเพื่อเป็นการจูงใจ พระองค์ได้ออกประกาศให้ราษฎรทราบว่ามีผู้ใดมาร้องถวายฎีกาจะพระราชทานเงินให้คนละหนึ่งสลึงเพื่อเป็นบำเหน็จก่อน และหากชำระเรื่องราวได้ความจริงตามผู้ร้องฎีกากล่าวอ้างก็จะพระราชทานเงินเพิ่มให้อีกหนึ่งสลึงเป็นรางวัล⁸³

⁷⁹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “พระบรมราชโองการถึงกลสุลสยามกรุงลอนดอนเรื่องราชการหลายอย่าง,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 319.

⁸⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศเรื่องถวายฎีกา,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 189.

⁸¹ “ประกาศห้ามไม่ให้ทำฎีกาถวายด้วยกระดาษมันแลให้ใช้อักษรตามอย่าง,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 103-104.

⁸² “ประกาศว่าด้วยลักษณะที่จะใช้ถ้อยคำในฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 107-108.

⁸³ “ประกาศเรื่องถวายฎีกา,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 107-108.

แต่ทั้งนี้เพื่อป้องกันผู้ที่หวังจะเอาแต่เงินรางวัลแล้วเอาความเท็จมาร้องฎีกาโดยจะทรงพระราชอาญาแก่บุคคลดังกล่าว รวมทั้งผู้ที่คบคิดกันแต่งสำนวนฎีกาให้เป็นเท็จด้วย⁸⁴ นอกจากนี้ผู้ที่จะถวายฎีกาจะต้องแสดงตัวเองทุกครั้ง หากเป็นการถวายฎีกาแทน ผู้ถวายก็ต้องเกาะกุมตัวผู้เป็นเจ้าของความไว้เพื่อที่จะนำตัวมาสอบได้สะดวก การถวายฎีกาจะกระทำโดยการทิ้งบัตรสนเท่ห์ไม่ได้ โดยทรงมีพระราชดำริว่าวิธีดังกล่าวเป็นวิธีการของคนพาล หวังจะทำให้ฝ่ายตรงข้ามมัวหมอง และจะไม่ทรงชำระความนั้นให้⁸⁵

เรื่องราวที่จะร้องเรียนควรต้องเป็นเรื่องที่ทำให้ผู้ร้องได้รับความเดือดร้อนจริงๆ เท่านั้น ดังเช่นเหตุที่จะนำมาอ้างคัดค้านตุลาการก็ต้องเป็นเหตุที่ทำให้ผู้ร้องไม่ได้รับความเป็นธรรมจริงๆ ดังที่ทรงประกาศว่า

“...เดี๋ยวนี้ผู้ทรงฎีกา เมื่อจะกล่าวโทษตุลาการขุนโรงขุนสาร แลกรมการหัวเมือง ก็มีแต่จะคิดให้ทรงขัดเคือง แต่ผู้ที่ตัวจะกล่าวโทษแน้นเหตุตามเรื่องน้อยไปไม่พอที่จะก่อเหตุให้ทรงขัดเคืองมาก ก็หาเหตุต่างๆ ขอดแคะไปลืมหาวว่าสิ่งไรจะไม่โปรดไม่ชอบพระโสภ แล้วก็เอาสิ่งนั้นมาว่ากรงๆ บ้างแอบๆ บ้าง ตามสำนวนที่จะพูจไป ก็เหตุ ... เปนขุนโรงขุนสารฎุกรมการต้องถอดเสียแล้วมาเสือกชนหากินหนึ่ง เปนข้าหม่อมไกรสรมาแต่ก่อนหนึ่ง ... ๒ เหตุนั้นจะเปนประมารนักไม่ได้ เพราะคนก็ต้องทอดออกจากราชการนั้นๆ ต้องทอดด้วยประพฤติที่มีชอบในการว่าความก็มี ต้องทอดเพราะไม่ชอบกันกับผู้หลักผู้ใหญ่ในหมู่ในกรมก็มี เพราะระวางราชการอย่างอื่นซึ่งไม่ควรจะเปนเหตุให้รังเกียจในการพิพากษาความเปนแน่ กาลพล้งพลาดก็มี ซึ่งเปนข้าหม่อมไทรชนั้น ก็เปนแต่ที่รู้เปนกลางๆ คลุมๆ ไป ว่าคนจำพวกนี้เสือกชนเข้าไปอยู่ในสังกัดนั้น ด้วยคิดว่าจะได้ดีเร็วๆ และจะได้คุมเหงคนอื่น ... แต่เมื่อพิจารณาไปโดยลเอียดถึงคนไหนเปนอย่างนั้น ต้องเข้าจำกัดในของแคบอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องจำใจเข้าไปอยู่ในสังกัดนั้นแลที่ไม่มีถ้อยความที่กิริยาร้ายมาแต่ล้งก็มีเปนอันมา เพราะฉนั้นจะเอาเหตุ ๒ เหตุค้ำหลังมาเปนหลักความที่ขัดฆานผู้เปนตุลาการนั้นก็ได้เปนแน่แท้ แต่เดี๋ยวนี้ ผู้ที่ร้องฎีกาผู้เขียนฎีกาตี้นัก ภาจใจถือว่าตุลาการขุนโรงและเสมียนนั้นเปนคนนอกราชการเก่าเอามาตั้งอย่างหนึ่ง เปนข้าหม่อมไทรชนมาแต่ก่อนอย่างหนึ่ง เอามาอ้างในเรื่องราวเนื่องๆ ... จะยกคำร้องเสีย”⁸⁶

⁸⁴ “ประกาศเรื่องถวายฎีกา,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

⁸⁵ กองหอสมุดแห่งชาติ, “พระราชบัญญัติเรื่องให้ราษฎรร้องฎีกา,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 59.

⁸⁶ กองหอสมุดแห่งชาติ, “สารตราให้ประกาศเรื่องผู้ที่จะถวายฎีกากกล่าวโทษกรมการหัวเมือง,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1230 เลขที่ 259.

แต่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนระบบการถวายฎีกาแล้วปรากฏว่า จำนวนฎีกาที่เข้ามาสู่การพิจารณามีมาก เนื่องจากราษฎรนิยมถวายฎีกากันมากขึ้น ซึ่งบางครั้งความนิยมดังกล่าวก็อาจก่อให้เกิดปัญหาได้ กล่าวคือทำให้การพิจารณาฎีกาล่าช้า บางกรณีข้อพิพาทเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่คู่ความไม่นำเรื่องไปยื่นฟ้องตามกระทรวงศาลเป็นคดีอุทธรณ์แต่กลับนำมาถวายฎีกา จึงทรงเห็นว่าไม่ควรนำมาถวายฎีกา และได้ส่งเรื่องดังกล่าวไปยังศาลหลวงเพื่อให้พิจารณาเป็นคดีอุทธรณ์ตามปกติ⁸⁷ ทรงเห็นว่าปกติการถวายฎีกาควรเป็นเรื่องที่ใช้ในกรณีที่จำเป็น หากเป็นคดีเล็กน้อยก็ควรดำเนินการฟ้องอุทธรณ์ตามกระทรวงศาลตามกระบวนการการอุทธรณ์ในทันที โดยมีได้ผ่านกระบวนการควรจะเป็นเรื่องที่ร้ายแรงจริงๆ เท่านั้น นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาเกี่ยวกับการถวายฎีกาซ้ำซ้อนกันด้วย ดังเช่น ในกรณีข้อพิพาทของนายนะกับอำแดงนัม เรื่องที่สวนในปี พ.ศ.2408 ปรากฏว่าข้อพิพาทรายเดียวกันนี้มีการถวายฎีกากว่าโทษตุลาการผู้พิจารณาในชั้นต้นถึง 3 ฉบับโดยเป็นฎีกาของนายนะ 2 ฉบับ และเป็นฎีกาของอำแดงนัม 1 ฉบับ⁸⁸

ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนให้ราษฎรใช้สิทธิการถวายฎีกาตามกระบวนการยุติธรรมนี้ และจะเห็นได้ว่าทรงใส่พระทัยกับการพิจารณาฎีกาของราษฎรอย่างจริงจัง ทำให้สิทธิของราษฎรได้รับความคุ้มครองมากขึ้น ทรงเห็นว่าวิธีการเรียกร้องสิทธิผ่านกระบวนการยุติธรรมนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม และทรงให้ความสำคัญกับวิธีการในการถวายฎีกานี้มาก ดังจะเห็นได้จากที่กล่าวไปแล้วถึงการถวายฎีกาในระหว่างทรงเสด็จ ซึ่งไม่ทรงเห็นชอบด้วยกับวิธีการดังกล่าว นอกจากนี้ในสมัยของพระองค์ได้เกิดวิธีการเรียกร้องความเป็นธรรมของราษฎรขึ้นอีกวิธีหนึ่ง ก็คือ การนำเรื่องราวร้องทุกข์ไปลงหนังสือพิมพ์ หนังสือพิมพ์เริ่มเกิดขึ้นในเมืองไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยการดำเนินการของมิชชันนารีชาวตะวันตก⁸⁹ ปรากฏว่ามีราษฎรส่งเรื่องราวร้องทุกข์ไปลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะหนังสือจดหมายเหตุ หรือ Bangkok Recorder ของหมอบรัดเลย์ และหลายกรณีก็เป็นการแจ้งเรื่องการถูกข่มเหงในการดำเนินคดี เช่นกรณีของปัญหาโจรผู้ร้ายที่เมืองชล ซึ่งเจ้าเมืองกรมการไม่เอาใจใส่ในการจับกุม และเมื่อมีผู้ไปร้องเรียนก็ไม่สนใจที่จะดำเนินคดี⁹⁰ หรือในกรณีจันทองและจันทองชาวเมืองสรรคบุรี ได้นำเรื่องราวการประทุมิชขอขบกรมการเมืองสรรคบุรี ชูตรีตข่มเหงราษฎร รับสินบน และไม่ยอมพิจารณาคดีความกตเวทิตาไว้ให้เนิ่นช้า มาลงตีพิมพ์ลงใน

⁸⁷ กองหอสมุดแห่งชาติ, "คำหาและคำให้การโจทก์และจำเลยเรื่องความมรดก," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1220 เลขที่ 171.

⁸⁸ กองหอสมุดแห่งชาติ, "สำเนาคำถวายฎีกาของนายนะ เรื่องที่สวน," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1227 เลขที่ 311.

⁸⁹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25, หน้า 328.

⁹⁰ "ผู้ร้ายเมืองชล," หนังสือจดหมายเหตุ ฉบับที่ 17 วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2409.

หนังสือจดหมายเหตุ⁹¹ การเรียกร้องความยุติธรรมด้วยวิธีลงหนังสือพิมพ์นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วย โดยทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า

“...ก็เมื่อตระลาการฤๅผู้ชี้ขาดผู้ปรับทำการไม่เป็นธรรม คู่ความที่ต้องขัดข้องก็ควรทำใบร้องยื่นต่อท่านเสนาบดีที่หัวเมืองนั้นๆ, ฤๅโรงศาลนั้นๆ ได้ขึ้นอยู่ โดยที่ท่านเสนาบดีจะบังคับความไม่เป็นที่ชอบใจด้วยเหล่านเล่อไปมักง่ายไป ฤๅเข้าใจผิด ผู้ต้องคดียังไสยไม่ยอมเหนด้วย พระบรมราชวโรภาษ, คือกระแสพระราชโองการ ทรงพระมหากรุณาโปรด, ว่าใครๆ ในไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินไม่เลือกหน้า, บันที่ที่เป็นความอยู่ในโรงศาลถูกคุมเหงแต่ตระลาการเจ้ากระทรวงใดๆ ก็ให้ทำฎีการ้องทุกข์ถวายเมื่อเวลาเสด็จออกพระที่นั่งสุทไธยสวรรย์ก็ได้ จะฝากญาติพี่น้องเจ้าขุนมูลนายให้ถวายข้างนำข้างในเมื่อใดเมื่อหนึ่งก็ได้ การประกาศเปิดอยู่อย่างนี้ ไม่มีที่ขัดข้อง เพราะฉะนั้นผู้เจ้าของคดีข้อความในเรื่องใดๆ , ไม่เดินตามทาง, เอาเงินไปจ้างโรงพิมพ์ลงหนังสือพิมพ์, กล่าวโทษตระลาการแลคู่ความต่างๆ ด้วยเข้าใจว่าหนังสือพิมพ์จะไหลมายังพระเนตรพระกรรณ การที่ลงหนังสือพิมพ์ กล่าวโทษอย่างนั้นเป็นที่พิรุณไป จะให้ในหลวงถือเอาคำกล่าวในหนังสือพิมพ์, มาได้ถามชำระสะสางไม่ได้ ผู้ไปลงหนังสือพิมพ์พิรุณ, ไปว่าประจานตระลาการมีความผิดอยู่”⁹²

ต่อมาได้ทรงมีประกาศถึงเรื่องการส่งเรื่องไปลงหนังสือพิมพ์นี้ว่า

“...หนังสือไปลงพิมพ์บ้านหมออังกฤษทั้งสองอย่างนี้ จะเชื่อฟังเอาเป็นจริงไม่ได้ เห็นเป็นการพิรุณนัก เพราะใครทำอย่างนั้นเห็นชัดว่าจะว่าเขาตรงๆ ไม่ได้ จะแกลังนินทาว่าประจานเขาให้ความอึ้งๆ ไปเท่านั้น ถ้าจริงแล้วทางที่จะว่านั้นมีอยู่ คือที่โรงศาลแลร้องถวายฎีกาเปิดเผยอยู่ไม่ห้าม ทรงพระกรุณาโปรดว่าผู้มีทุกข์ร้อนเกี่ยวข้องอย่างไร ให้มาร้องถวายฎีกา ทางมืออยู่อย่างนี้ไม่เดินตามทางกลับไปลงหนังสือพิมพ์บ้าง ทำหนังสือทิ้งบ้าง ... จะให้ในหลวงทรงหยิบเรื่องในหนังสือพิมพ์ออกชำระเอาเป็นเหตุเป็นผลนั้นไม่ได้ใครทำอย่างนั้นเหน้อยเปล่า...”⁹³

⁹¹ “เงินกงเงินฟั่งบ้านโรงเหล่าเมืองสวรรค ได้ของลงพิมพ์ตามเรื่องที่มีข้างทำยนี้,” หนังสือจดหมายเหตุ ฉบับที่ 17 วันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ.2409.

⁹² “หนังสือหลวง,” หนังสือจดหมายเหตุ ฉบับที่ 24 วันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2409.

⁹³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศไม่ให้เชื่อข้อความที่มีผู้ทิ้งหนังสือไปลงหนังสือพิมพ์,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2408-2411, หน้า 263-264.

อย่างไรก็ตามแม้จะทรงไม่พอพระทัยกับการนำเรื่องราวร้องทุกข์ไปลงหนังสือพิมพ์ ทรงประกาศว่าจะไม่ทรงสนพระทัยกับเรื่องราวการร้องทุกข์ที่ลงในหนังสือพิมพ์ แต่ปรากฏว่าเรื่องราวต่างๆ ที่ลงในหนังสือพิมพ์กลับได้รับความสนใจจากพระองค์ มีหลายกรณีที่พระองค์ทรงแก้ไขปัญหาให้แก่ราษฎรที่นำเอาเรื่องมาลงหนังสือพิมพ์ดังเช่นกรณีของโจรผู้ร้ายที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรในเมืองชลบุรี ดังปรากฏในร่างตราถึงเมืองฉะเชิงเทราที่ว่า

“ด้วยหมอบลัดเลออเมริกันลงหนังสือพิมพ์เที่ยวแจกว่าอายแจมเขาเมืองชลบุรีเรียกพวกเพื่อนฆ่าคนตายบาง ตีชิงกระบือของราษฎร ... ราษฎรใดมารองต่อ พญาชลบุรานุรัก กรมการให้จับตัวอายแจมกับพวก พญาชลบุรานุรักว่าฉราแล้วไปจับอายแจมไม่ได้ ได้ทราบความตามหนังสือพิมพ์ซึ่งคนต่างประเทศแจกประกาศแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการ ... ว่าถ้าจริงดังนั้นแล้ว โจรผู้ร้ายจมิกำเริบมากนักฤฯ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงรักษาสมบัติ เปนข้าหลวงออกไปสืบสวนไต่ถามพร้อมด้วยพญาชลบุรานุรัก ได้ความว่าอายแจมเปนผู้ร้าย ก็ได้คิดจับตัวอายแจมกับพวก...”⁹⁴

เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว นับว่ามาตรการถวายฎีกานี้ ช่วยคุ้มครองราษฎรได้เป็นอย่างดีในเรื่องการป้องกันการเอาัดเอาเปรียบในการดำเนินคดี ซึ่งแต่เดิมราษฎรไม่กล้าที่จะมาถวายฎีกาหรือบางครั้งเอกสารฎีกาก็ไปไม่ถึงผู้มีอำนาจตัดสิน การที่พระองค์เสด็จออกรับฎีกาด้วยพระองค์เองช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ นอกจากนี้มาตรการถวายฎีกายังเป็นมาตรการที่ราชสำนักใช้ตรวจสอบการกระทำผิดกฎหมายและการใช้อำนาจโดยมิชอบของเจ้านายและขุนนางได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะความประพฤติของขุนนางในหัวเมือง ซึ่งแต่เดิมพระมหากษัตริย์ทรงไม่อาจทราบได้อย่างชัดเจน

นอกเหนือจากการปรับปรุงระบบการถวายฎีกาแล้ว การปรับเปลี่ยนของกระบวนการยุติธรรมในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับการค้นหาความจริง

5.4 การปรับเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับการค้นหาความจริง

ในการดำเนินคดี คู่ความพิพาทแต่ละฝ่ายย่อมมีข้ออ้างต่างๆ เพื่อยืนยันว่าตนเป็นฝ่ายถูก ฝ่ายตรงข้ามเป็นฝ่ายผิด เมื่อข้ออ้างของทั้งสองฝ่ายเป็นเรื่องที่ตรงข้ามกันก็เป็นหน้าที่ของผู้

⁹⁴ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ร่างสารตราถึงเจ้าเมืองและกรมการ เรื่องทำสำมะโนครัว,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1228 เลขที่ 248.

พิจารณาคดีในการสืบหาความจริงซึ่งมีอยู่เพียงหนึ่งเดียวนั้นให้ได้ ซึ่งกระบวนการในการค้นหาความจริงนี้ก็คือการสืบพยาน

พยานที่สำคัญที่สุดตามกฎหมายในสมัยโบราณก็คือพยานบุคคล หรือผู้ที่รู้เห็นหรือทราบข้อเท็จจริงที่เป็นข้อพิพาท กฎหมายไทยในอดีตก็เช่นเดียวกัน ตั้งแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ระบบพยานของไทยให้ความสำคัญแก่พยานบุคคลมากที่สุด หลักเกณฑ์ต่างๆ ที่ระบุไว้ในลักษณะพยานแห่งกฎหมายตราสามดวง เป็นหลักเกณฑ์ที่กำหนดวิธีการสืบพยานบุคคลทั้งสิ้น เช่น บุคคลชนิดใดบ้างที่เชื่อถือคำพูดได้ บุคคลชนิดใดห้ามรับฟัง การให้นำหนักกับคำพยานบุคคลชนิดต่างๆ เป็นต้น รวมทั้งการให้ความสำคัญแก่พยานบุคคลในการกำหนดวิธีพิสูจน์ด้วยการดำเนินอายุเพลิงหรือการใช้วิธีจารีตนครบาล ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นการค้นหาความจริงผ่านการกระทำต่อตัวบุคคลทั้งสิ้น พยานบุคคลถือเป็นหลักการสำคัญของการเข้าถึงความจริง ส่วนพยานหลักฐานอื่นๆ ถือเป็นส่วนประกอบที่จะการพิสูจน์ความจริงเท่านั้น ดังจะพบว่าในลักษณะพยานแห่งกฎหมายตราสามดวงได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการสืบพยานจากเอกสารไว้เพียง 4 มาตราเท่านั้น⁹⁵ ซึ่งถือว่าน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับหลักเกณฑ์การสืบพยานบุคคลที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง

นอกจากนี้หากพิจารณาถึงความสัมพันธ์ในเชิงสัญญาอันเป็นการก่อภาระหน้าที่ระหว่างกันของราษฎร ปรากฏว่ากฎหมายกำหนดให้สัญญาเพียงไม่กี่ชนิดที่ต้องทำหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ สัญญากู้เงินเกินกว่า 1 ตำลึง สัญญาขายฝากทาส สัญญาประกัน สัญญาขายฝากที่ดิน สัญญาฝากขายสินค้า สัญญาบนบาน⁹⁶ ส่วนสัญญาอื่นๆ เช่นการจ้าง การฝากทรัพย์ การยืมทรัพย์สินอื่นนอกจากเงิน ราษฎรสามารถกระทำกันด้วยวาจาหรือการแสดงออกอย่างอื่นได้ โดยไม่ต้องทำเป็นลายลักษณ์อักษร

การให้ความสำคัญกับพยานบุคคลยังคงสืบเนื่องต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังจะพบว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการค้นหาความจริงซึ่งออกมาในสมัยนี้ก็ยังคงเป็นหลักเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับการสืบพยานบุคคลอยู่เช่นเดิม ดังเช่นข้อกำหนดที่ว่าผู้ที่จะมาเป็นพยานในคดีจะต้องเป็นประจักษ์พยานเท่านั้น⁹⁷ และในบางกรณี การให้ความสำคัญต่อตัวบุคคลอาจจะเพิ่มมากขึ้นกว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาเสียอีก ดังเช่นในกรณีการฟ้องคดีซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีประกาศกฎหมายกำหนดว่า

“ถ้าผู้มีคดีจะร้องฟ้องกฎหมายแลทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายใช้ ห้ามอย่าให้เขียนหนังสือฟ้องในฎีกาคำฎไปยื่นดูหนึ่งแต่ก่อนเปนอันขาดทีเดียว ถ้าแลผู้มีคดีจะว่าเนื้อความสิ่งใด

⁹⁵ กรมศิลปากร, “ลักษณะพยาน มาตรา 23 – 25 และ 27,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 220-221.

⁹⁶ ร.แสงกาต์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 2, หน้า 176-211.

⁹⁷ กรมศิลปากร, “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 7,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 712.

ให้เข้าไปยังลูกขุนศาลาและลูกขุนณศาลหลวงมีคำเจรจาว่า ข้าพเจ้าจะฟ้องกฎหมาย...
 หนึ่งถ้าผู้มีคดีจะมาร้องทุกข์ชราชนั้น อย่าให้เขียนเปนใบฎีกามาเลย ให้มาร้องทุกข์ชราชนั้น
 ด้วยปาก แล้วให้พระตำรวจผู้อยู่เวณนำเอาตัวความไปเขียนเอาคำฟ้องต่อหน้าเจ้ากรม
 ปลัดกรม แล้วให้ลอกเอาฟ้องขึ้นกระดาดเอกราบพูลพระกรรมฐาน”⁹⁸

การกำหนดให้ราษฎรมาฟ้องความด้วยวาจา พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุดที่จะได้
 ทราบความจริงจากเรื่องราวข้อพิพาท เพราะเมื่อตัวความมาฟ้องคดียังโรงศาลแล้วทำคำฟ้องด้วย
 วาจา โอกาสในการตัดแปลงเรื่องราวย่อมไม่อาจกระทำได้หรือเป็นไปได้ยากกว่า แต่หากยอมให้
 ราษฎรเขียนฟ้องมาเองได้นั้น อาจเป็นโอกาสให้คนที่ขี้ขอมขอความ “คิดอ่านแนะนำแต่งฟ้องให้โจท
 หาแต่งกรรมให้แก่” ซึ่งทำให้ข้อเท็จจริงที่ได้ในคดีผิดเพี้ยนไปได้ นอกจากนี้ด้วยอุดมการณ์ของการ
 ชำระคดีตามกฎหมายตราสามดวงได้กำหนดให้ตุลาการต้อง “พิจารณาให้ถูกต้องตามท้องสำนวน
 เอาความเท็จแลจริงให้ได้ถ่องแท้ ... ให้สิ้นสุดเงื่อนไขสายกระแสความก็จะได้จริงได้เท็จเป็นอันแท้”⁹⁹
 ซึ่งด้วยวิธีการสืบพยานบุคคล อาจทำให้ตุลาการสามารถซักถามหารายละเอียดของเรื่องราวต่างๆ
 ได้ดีกว่าและหลากหลายกว่าการสืบจากพยานเอกสารซึ่งตุลาการสามารถพิจารณาได้จากเพียง
 เนื้อความในเอกสารนั้นว่าจริงหรือไม่เท่านั้น

ตามระบบกฎหมายไทยในอดีต วิธีในการสืบพยานบุคคลในศาล พยานจะต้องมาให้การ
 ต่อหน้าศาลเท่านั้น พยานไม่อาจทำคำพยานเป็นลายลักษณ์อักษรมายื่นแทนการให้ปากคำได้ ซึ่ง
 ตามหลักเกณฑ์การสืบพยานของไทยในอดีตคดีทุกเรื่องจะต้องมีพยานบุคคลมาสืบในศาลเสมอ
 หากในคดีมีพยานบุคคลจำนวนเท่าใดตุลาการก็ต้องสืบให้ครบถ้วน ปรากฏว่ามีคดีที่ความยัง
 ค้างอยู่ยังพิจารณาไม่เสร็จเนื่องจากยังไม่ได้ตัวพยานมาสืบ แม้ว่าในการหาตัวพยานบุคคล
 บางครั้งอาจเป็นการยากลำบากแต่ก็เป็นหน้าที่ของตุลาการที่ต้องกระทำ หากสืบพยานไม่
 ครบถ้วนก็ไม่อาจยุติการพิจารณาได้ ดังเช่นในปี พ.ศ.2390 นายน้อยถูกฟ้องที่กรมการเมืองลพบุรี
 ในข้อหาลักลอบตัดไม้หลวงแขวงเมืองสุพรรณ ปรากฏว่ากรมการเมืองลพบุรีไม่ยอมดำเนินการ
 เรียกกรมการเมืองสุพรรณมาให้การยังศาลทำให้คดีความยังค้างอยู่ไม่อาจตัดสินได้¹⁰⁰

ขณะที่การสืบพยานเอกสาร ตุลาการอาจมิได้ให้ความสำคัญมากเท่ากับการสืบพยาน
 บุคคล ดังปรากฏว่าแม้ตามกฎหมายจะกำหนดให้สัญญาบางชนิดเช่นสัญญาคู่ จะต้องทำหลักฐาน
 เป็นลายลักษณ์อักษรที่เรียกว่าสารกรมธรรม์ แต่ในการพิจารณาคดีเกี่ยวกับการกู้ยืมเงิน แม้โจทก์

⁹⁸ “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 6,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 709.

⁹⁹ “หลักอรรถภาษ มาตรา 5,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

¹⁰⁰ กองหอสมุดแห่งชาติ, “บัญชีบันทึกข้อความคำฟ้องร้องต่างๆ,” จดหมายเหตุนครบาลที่ 3 จ.ศ.1209
 เลขที่ 136.

จะมีสาธารณธรรมมาแสดงต่อตุลาการแล้วก็ตาม แต่ปรากฏว่าโจทก์ก็จะต้องนำพยานบุคคลมาสืบให้สมอีกชั้นหนึ่ง ดังกรณีของคดีจากเมืองมโนรมย์ ผู้มีชื่อจำนวนมากมากู้ยืมเงินของนายดวงไป ได้ทำสาธารณธรรมให้ไว้ทุกราย แต่เมื่อถึงกำหนดนายดวงไปทวงถามเงินก็หาได้รับชำระคืนไม่ นายดวงนำเอาสาธารณธรรมเงินกู้มาฟ้องร้องยังศาลในกรุงเทพมหานคร ตุลาการศาลแจ้งว่าจะต้องมีการสืบสักขีพยานเสียก่อน จึงต้องมีหมายแจ้งไปยังเจ้าเมืองมโนรมย์ในปี พ.ศ.2388 เพื่อให้สืบพยานผู้มีชื่อหลายคนในเรื่องเงินกู้รายนี้¹⁰¹

เหตุผลของการให้ความสำคัญกับพยานบุคคลเป็นหลักนี้ อาจเนื่องมาจากเหตุที่กล่าวมาแล้วว่ากระบวนการสืบพยานบุคคลต่อหน้าตุลาการ ไม่เชื่อให้พยานโกหกบิดเบือนเรื่องราวได้ เท่ากับการทำคำพยานเป็นหนังสือ ทั้งนี้ความคิดเกี่ยวกับกฎแห่งกรรมอาจเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งด้วย ตามที่กล่าวมาในบทที่สองแล้วว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความเชื่อในเรื่องผลกรรมมีอิทธิพลอย่างมากในสังคมไทย¹⁰² ซึ่งในกระบวนการให้ปากคำต่อศาล พยานหรือผู้ให้ปากคำทุกคนต้องสาบานตัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าจะให้การตามความเป็นจริง ซึ่งคำสาบานดังกล่าวมีเนื้อหาที่กล่าวถึงผลร้ายของการให้การเท็จ ดังคำสาบานที่ว่า

“ข้าฯ ขอสาบานตัวจำเพราะพระภักพรพุธิ พรทำ พรสงฆ์เจ้า ด้วยใจ ด้วยจำเลย อาจ
ข้าฯ เปนพยาน ข้าฯ จะให้การตามสัจตามจริงตามเหตตามไฉน ท้า ข้าฯ ... เหน
กับหน้าบุคคล สิบบ้นสิบจ้ง เคาด้วยฝ้ายใจฝ้ายจำเลย แต่ค่อโดยค่อหนึ่งก็ดี ขอไห ...
เทวดาอารัก เทเวดาอากาศ เทวดาพุม เทวดา แลเทพยดาทั้งหลาย พรเสื่อเมือง พรทรวง
เมือง พรลักเมือง อันทรงฤท ... จงมาบันดารไหยอนาสัตอันมีเชิว มีงา ไน ... ซัลบัต มา
คัมภีษ ข้าฯ ให้ตายใน ๓ วัน ๗ วัน ถ้าหมินันไห ข้าฯ ตองดาบอังก์กรักจักณรายสาย
ฟาฟาด ... และให้บังเกิษเปนผีดาษขึ้นในทรวงอกแลล้าคอไหตาย ท้า ข้าฯ ตายไปแล้ว
ไห ข้าฯ ไปตอกอยู่ในอเวจี ... ทนทุกเวท่น้ำอุยหนาน ... ไตทิด้าไม่เห็นไหการว่าเหน ไหย
นายอโยบานเอาช่อเลกแดงลูกเปนไฟย เกยวินวยตา ข้าฯ ออกมาไหมมากกว่าดาวในพื้น
อากาศ ค่อทิวข้าฯ ไหมไฉน ข้าฯวาไฉน ไหนนายอโยบาญเอาหอกโตเทาใบพายแทงหู
ชายตลอดหูขว้า ขอทิด้าฯไม่รู้ ข้าฯไหการวารู ไหนายอโยบาญเอาคีมเลกแดงลูกเปนไฟย
คืบลินข้าฯ ... ออกมา ... แลวเอากายข้าฯ ทิงลงในกองเพลิง ทนทุกคเวท่น้ำอุยหนาน
... ท้า ข้าฯ พัลจากนรึกแล้ว ไหข้าฯ เกิดเปนเปรฎอสูรกาย ... แทะเลิดเนื้อกินเปาพิต

¹⁰¹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “หนังสือฯ ถึงพระยาสุวรรณคโลก เรื่องให้ไต่สวนนายเอี่ยม กับนายอยู่เกี่ยวกับลักช้างฯ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1207 เลขที่ 299.

¹⁰² แม้ในปัจจุบันอิทธิพลของเรื่องนี้ก็ยังคงมีอยู่บ้าง โดยพยานที่จะให้การต่อศาลจะต้องสาบานตนก่อนทุกครั้ง เว้นแต่บุคคลบางประเภทเช่น พระสงฆ์ เท่านั้น

ซาห่าน ทาซำซ พันจากเปรงแล้ว จมาบังเกิชเปนมมนุษย์โลก ไทเกิดในสกุณพานปราศจาก
มิดและพันเปนคัมมิตชาติ ... ถือกระเบื้องกระลาขทานเลิงชีวิต ทำสมเด็จพระพุทิจา
องค์นี้องศ์โดยจมารับไปรงสัทในภายภาคหน้า อยาไหโตไปรง ซำซ ฆุหาความสัทหมิ
โดยเลยจ้งทุกๆ ซาตนั้นเทิต”¹⁰³

จากคำสาบандังกล่าวยอมทำให้ผู้ที่เป็นพยานไม่กล้าจะให้การเท็จในศาล แต่สำหรับ
กรณีพยานเอกสาร การให้ความจริงมิได้มากกระทำต่อหน้าศาล และไม่ต้องมีการสาบานต่อสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์แต่อย่างใด ดังนั้นจึงทำให้ความน่าเชื่อถือของพยานเอกสาร ย่อมไม่สามารถเทียบได้กับ
คำกล่าวของพยานบุคคล

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำอันเนื่องจากการเติบโตของแนวคิด
มนุษยนิยม สัจนิยม และเหตุผลนิยม ในหมู่ชนชั้นนำ ประกอบกับอิทธิพลทางความคิดแบบ
ตะวันตก ทำให้ความคิดเกี่ยวกับโลกหน้าและผลกรรมเริ่มลดลงไปในสังคมไทย โดยเฉพาะเมื่อเข้า
สู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวคิดเกี่ยวกับการให้ความสำคัญแก่พยาน
บุคคลเริ่มลดลง ขณะที่การให้ความสำคัญกับพยานหลักฐานที่เป็นเอกสารเริ่มมีมากขึ้น ความ
ตกลงต่างๆ ของราษฎรถูกกำหนดให้ต้องทำเป็นเอกสารในหลายกรณี เช่น ในการทำสัญญาชนิด
ต่างๆ กับชาวตะวันตกถูกกำหนดให้ควรทำเป็นหนังสือสัญญาทั้งสิ้น¹⁰⁴ ทรงมีพระราชดำริว่าตาม
กฎหมายเก่าก็มีกำหนดให้เอกสารสัญญาบางชนิดต้องทำหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อเกิด
คดีพิพาทขึ้นแล้วมีการนำเอาเอกสารเหล่านั้นมาอ้างในคดี แต่ปรากฏว่าคู่ความอีกฝ่ายหนึ่งมักจะ
อ้างแย้งกับข้อความในเอกสารดังกล่าวในหลายกรณี เช่น อ้างว่าชำระหนี้แล้วแต่ยังไม่ได้รับเงินคืน
สารกรมธรรม์บ้าง ไม่ได้รับการสลักหลังสารกรมธรรม์บ้าง หรือเอกสารสัญญานั้นเกิดขึ้นจากการ
ข่มขู่ หรือเนื้อความไม่เป็นไปตามเจตนา แล้วจะขอสืบพยานบุคคลหักล้างเนื้อความในเอกสารนั้น

¹⁰³ แม้คำสาบานตัวของพยานที่นำมาอ้างนี้ จะเป็นหลักฐานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวก็ตาม แต่ก็เป็นไปได้ว่าคำสาบานตัวของพยานในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ความ
เชื่อเรื่องโลกหน้าและกฎแห่งกรรมมีอิทธิพลในสังคมอยู่มากกว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว คงมีข้อความในทำนองนี้เช่นเดียวกัน โปรดดู กองหอสมุดแห่งชาติ, “คำสาบาลของพยานโจทก์และ
จำเลย,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1217 เลขที่ 181. และโปรดดูเปรียบเทียบกับคำสั่งสอนให้โจรผู้ร้ายมาลูแก่
โทษใน กองหอสมุดแห่งชาติ, “เรื่องสำเนาพระบรมราชโองการ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1199 เลขที่72/ก.

¹⁰⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ประกาศว่าด้วยการประพุดิตต่อฝรั่งเศสอังกฤษและ
อเมริกัน ที่มาอยู่ในเมืองไทย,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 216.

ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าวิธีการเหล่านี้ก่อให้เกิดปัญหาความล่าช้าในการดำเนินคดีเป็นอย่างมาก¹⁰⁵ พระองค์ทรงสนับสนุนให้ใช้หลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรในการทำสัญญาต่างๆ ทุกชนิด นอกเหนือจากการกู้เงิน การขายฝากทาส การขายฝากที่ดิน อาทิเช่นการเช่าที่ดินหรือทรัพย์สินอื่นใด การรับส่งเงินภาษี ซึ่งวิธีการทำหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรย่อมดีกว่าการตกลงด้วยวาจาเพียงอย่างเดียวเนื่องจาก

“บรรดาหนังสือทั้งปวงที่กล่าวมานี้ ถ้ามิใช่หนังสือซึ่งผู้ฉ้อฉลปลอมทำ ควรคัดค้านเสียได้แน่นอนแล้ว ก็ย่อมเป็นประมาทในการตัดสินคดีความทุกเรื่อง ทุกรายดีกว่าพยานอ้างสืบ ซึ่งเป็นที่รังเกียจว่าจะชักซ้อมแลมีชั้นเชิงในการถกถามนั้นๆ”¹⁰⁶

ในส่วนของตุลาการ ทรงกำหนดให้ตุลาการพิจารณาจากเอกสารไปได้ทันที ตามเนื้อความที่ระบุในเอกสาร โดยไม่ต้องสนใจต่อการโต้แย้งด้วยวิธีนำเอาพยานบุคคลมาสืบหักล้าง สำหรับเอกสารต่างๆในการดำเนินคดี ในรัชสมัยของพระองค์ทรงมีประกาศให้เอกสารเหล่านี้คู่ความไม่จำเป็นต้องมาให้ปากคำที่โรงศาล คู่ความอาจทำเอกสารเหล่านี้มาเองแล้วมายื่นยังโรงศาลได้ ไม่ว่าจะคำหา หรือคำให้การ คำพยานอื่นใด ซึ่งรวมทั้งการถวายฎีกาด้วย¹⁰⁷ ทรงกำหนดให้เจ้าของเรื่องราวดังกล่าวจะต้องพิจารณาให้ดี เอกสารบางฉบับอาจมิใช่คู่ความเป็นผู้เขียนแต่อาจเป็นบุคคลอื่นหรือเจ้าหน้าที่ในโรงศาลเป็นผู้เขียนซึ่งต้องตรวจสอบให้ละเอียด หากไม่ตรงกับความเป็นจริงต้องรีบคัดค้านทันที บางครั้งถ้าตัวความอ่านหนังสือไม่ออกก็ต้องไปวานให้ผู้อื่นที่ไว้ใจได้อ่านให้ฟัง เช่นกรณีฎีกาของจีนตงเท่ง ในปี พ.ศ.2406 ซึ่งจำให้นายชำนาญโวหารเขียนฎีกาเรื่องเงินกู้ปรากฏว่านายชำนาญโวหารเขียนตัวเลขผิดจากจำนวนเงิน 6 ชั่ง เป็น 2 ชั่ง แต่จีนตงเท่งมิได้สนใจเพราะอ่านหนังสือไม่ออก¹⁰⁸ ซึ่งหากตัวความไม่สนใจแล้วปรากฏว่าข้อความในเอกสารผิดไปจากความจริงจะมาร้องคัดค้านในภายหลังไม่ได้ ทั้งนี้ หากปรากฏว่าข้อความในเอกสารเป็นเท็จ หรือมีการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขบางประการ เช่น การชำระหนี้แล้วแต่ยังไม่เวนคืน หรือเอกสารต่างๆ ที่ผู้อื่นทำให้นั้นไม่ตรงกับเจตนาของคู่สัญญา หรือเอกสารสัญญาเกิดจากการข่มขู่หรือฉ้อฉลประการใด เช่นตุลาการข่มขู่ให้ทำทานบน ทรงมีประกาศกฎหมายในปี พ.ศ. 2398 กำหนดเวลาให้

¹⁰⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ประกาศว่าด้วยลักษณะให้ลงแดงใตลายมือในหนังสือสำคัญ มณฑลกรุงเทพฯ,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404, หน้า 203-210.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 205.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

¹⁰⁸ กองหอสมุดแห่งชาติ, “คำให้การเรื่องนายชำนาญโวหารให้การเรื่องจีนตงเท่ง,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1225 เลขที่ 95.

นำเรื่องราวดังกล่าวมาร้องได้กับพระยาอนุชิตชาญชัย หรือพระยาอภัยรณฤทธิ์ จางวางกรมพระ
ตำรวจ ให้แล้วเสร็จภายใน 80 วันนับแต่วันที่ออกประกาศ หากพ้นกำหนดดังกล่าวแล้วจะไม่อาจ
นำข้ออ้างดังกล่าวมาหักล้างเนื้อความในเอกสารได้ และทรงเตือนให้ราษฎรระมัดระวังในการทำ
เอกสารสัญญาหรือเอกสารต่างๆ เพราะจะต้องถูกผูกพันตามข้อความนั้นๆ หากมีการข่มขู่ก้อ่า
ยินยอม ให้รับมาร้องเรียนหรือถวายฎีกาในทันที¹⁰⁹

เมื่อราษฎรพิจารณาเอกสารต่างๆ แล้ว ได้ความว่าตรงกับความจริงแล้ว จึงค่อยลงลายมือชื่อ
หรือแกลงได้ไว้เป็นหลักฐาน เรื่องลายมือชื่อนี้ทรงเน้นเป็นอย่างมากว่าเป็นสิ่งจำเป็นและจะต้องลง
ชื่อของตัวเจ้าของเรื่องราวนั่นเอง เพื่อจะได้เป็นหลักฐานผูกพันตัวผู้ลงชื่อหรือแกลง และไม่ต้อง
ถกเถียงกันให้เป็นความกันภายหลัง เอกสารต่างๆ ที่อาจสร้างภาระหน้าที่ของราษฎรจะต้องลง
ลายมือชื่อหรือแกลงได้ไว้เป็นสำคัญ และหากเป็นสัญญาขายฝากทาสทรงตักเตือนให้ฝ่ายลูกหนี้
เป็นผู้เขียนสารกรมธรรม์เอง หากไม่รู้หนังสือก็ให้หาคนมาเขียนแทนอย่าให้ฝ่ายเจ้าหนี้เขียน
เพราะอาจเกิดการบิดเบือนได้¹¹⁰ ส่วนกรณีคำให้การของคู่ความในศาล แต่เดิมกฎหมายกำหนด
ไว้แต่เพียงหยิกเล็บไว้เป็นหลักฐานเท่านั้น¹¹¹ แต่ปรากฏหลักฐานว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการกำหนดให้คู่ความลงลายมือชื่อในคำให้การนั้นด้วย¹¹² หรือแม้แต่
ลูกขุนผู้ตัดสินคดีก็ทรงกำหนดให้ต้องลงชื่อของผู้ตัดสินนั้นในท้ายคำปรึกษาด้วย เนื่องจาก
หลายครั้งที่ทรงพิจารณาคำปรึกษาของลูกขุนบางเรื่องแล้วทรงเห็นว่าตัดสินไม่เป็นธรรม จึงทรงนำ
ไปซักถามบรรดาลูกขุน ซึ่งต่างก็อ้างว่าตนมิได้ตัดสินลูกขุนผู้อื่นลักเอาชื่อไปลงในคำปรึกษา จึง
ทรงกำหนดให้ลงชื่อของตนเองทุกครั้งแล้วประทับตราตำแหน่ง¹¹³

ยังมีอีกกรณีหนึ่งที่ถือเป็นการปรับเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับหลักฐานที่เป็นเอกสารสัญญา
ซึ่งก็คือการแสดงความเป็นเจ้าของที่ดิน จากเดิมที่ความเป็นเจ้าของที่ดินแสดงออกโดยการ

¹⁰⁹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “เรื่องข่มขู่ให้ทำทาสบนกรมธรรม์ มาร้องถวายฎีกา,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4
จ.ศ.1217 เล่มที่ 113.

¹¹⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ประกาศห้ามไม่ให้ขุนศาลตระลาการเจ้านั้นนายเงินทำ
หนังสือยอมความแลสารกรมธรรม์โดยลูกความแลทาสลูกหนี้ไม่รู้ไม่เห็น,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4
พ.ศ.2408-2411, หน้า 75.

¹¹¹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “พระราชบัญญัติการทูลเกล้าถวายฎีกา,” กฎหมายรัชกาลที่ 1 จ.ศ.1146
เลขที่ 31-13 คู่ 108 ชั้น 1/3 มัดที่ 69.

¹¹² กองหอสมุดแห่งชาติ, “คำหาและคำให้การโจทก์และจำเลยเรื่องความมรดก,” จดหมายเหตุ
รัชกาลที่ 4 จ.ศ.1220 เลขที่ 171.

¹¹³ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ต้นร่างประกาศให้เซ็นชื่อประทับตราตำแหน่งในท้ายคำปรึกษาตัดสินคดี
ต่างๆ,” กฎหมายรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1220 เลขที่ 34-65 คู่ 108 ชั้น 2/3 มัดที่ 77.

ครอบครอง แต่ต่อมาเมื่อที่ดินมีราคาแพงขึ้นส่งผลให้ข้อพิพาทเกี่ยวกับที่ดินมีมากขึ้นด้วย ซึ่งวิธี พิสูจน์ความเป็นเจ้าของด้วยการพิจารณาจากความครอบครองย่อมต้องให้การสืบพยานบุคคล ทำให้เกิดความล่าช้าในการดำเนินคดีราษฎรได้รับความเดือดร้อน¹¹⁴ โดยเฉพาะกรณีข้อถกเถียง เกี่ยวกับการซื้อขายที่ดินว่าเป็นการขายฝากหรือขายขาด จึงทรงมีพระราชดำริให้ตุลาการยึดถือ เอาว่าหากเอกสารโฉนดตราแดงว่าอยู่ในความครอบครองของผู้ใด ผู้นั้นก็เป็นผู้มีสิทธิในที่ดิน¹¹⁵

เมื่อพิจารณาจากการเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับพยานเอกสารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว จะพบว่า เหตุผลหลักของการปรับเปลี่ยนนี้เพื่อแก้ไขปัญหาค่าความ ล่าช้าในการดำเนินคดี เนื่องจากการดำเนินคดีในอดีตยึดเอาพยานบุคคลเป็นหลัก บางคดีพยาน บุคคลอาจมีเป็นจำนวนมาก ทำให้ตุลาการไม่สามารถพิจารณาคดีให้แล้วเสร็จโดยเร็วได้ การ เปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับพยานเอกสารนี้ ย่อมทำให้การพิจารณาคดีเร็วขึ้น ตุลาการสามารถตัดสิน คดีได้โดยเร็วเมื่อพิจารณาจากตัวเอกสาร โดยไม่ต้องสอบถามความจริงเอาจากแหล่งอื่นอีกก็ได้ ซึ่ง การปรับเปลี่ยนความคิดในสมัยของพระองค์นี้ นอกจากจะเป็นการให้ความสำคัญกับพยาน เอกสารแล้ว ยังถือว่าเป็นการนำข้อสันนิษฐานมาใช้ในการพิจารณาคดีเป็นครั้งแรก แต่เดิมระบบ กฎหมายไทยไม่เคยปรากฏหลักการของข้อสันนิษฐานมาก่อน เนื่องจากตุลาการจะต้องพิจารณา จากพยานหลักฐานทั้งหมดเท่าที่จะค้นหาได้ในคดีเพื่อให้สามารถทราบข้อเท็จจริงที่จะนำไปตัดสิน แต่เดิมแม้กฎหมายบางเรื่องจะกำหนดไว้ในเชิงของข้อสันนิษฐาน เช่น เรื่องการกู้เงินที่ต้องทำ สารกรมธรรม์ แต่ปรากฏว่าในการพิจารณาคดีเงินกู้ยืมนั้นศาลก็ต้องฟังพยานบุคคลประกอบด้วย แม้ โจทก์จะมีตัวสารกรมธรรม์ก็ยังไม่ถือเป็นข้อยุติว่าไม่ต้องสืบพยานอื่นอีก ซึ่งปัจจัยที่มีส่วนผลักดัน ให้เกิดการปรับเปลี่ยนก็คือความเชื่อเรื่องผลกรรมที่ลดลง คำสาบานของพยานอาจไม่สามารถเป็น หลักประกันว่าการพิจารณาคดีจะได้รับความจริงอีกต่อไป ทำให้การสืบพยานบุคคลซึ่งเคยเป็นหลัก ในการพิจารณาคดีในช่วงเวลาก่อนหน้านั้นลดความสำคัญลงไป

5.5 การปรับเปลี่ยนวิธีการรักษาความสงบเรียบร้อย

การรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคมเป็นหน้าที่ของรัฐ ผู้ปกครองในทุกยุคทุกสมัยต่างก็ หวังให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขมีความสงบเรียบร้อยปราศจากความวุ่นวายต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นปัญหาโจรผู้ร้าย ปัญหาทะเลาะวิวาท สำหรับเมืองไทยในสมัยโบราณ การรักษาความสงบ เรียบร้อยของสังคมเป็นหน้าที่ของขุนนางในระดับต่างๆ ในระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ เช่น

¹¹⁴ กองหอสมุดแห่งชาติ, "สำเนาคำถวายฎีกาของนายนะ เรื่องที่สวน," จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1227 เลขที่ 311.

¹¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "ประกาศเรื่องจํานำแลขายฝากกรรมสิทธิ์ที่ดิน," ประชุม ประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2408-2411, หน้า 51.

การรักษาความสงบในพระนครก็เป็นหน้าที่ของกรมนครบาล ส่วนในหัวเมืองต่างๆ ก็เป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองกรมการต่างๆ ที่จะต้องคอยดูแลแก้ไขปัญหาการละเมิดกฎหมายภายในท้องที่ของตน ซึ่งหน้าที่ดังกล่าวนี้มีกำหนดอยู่ในกฎหมายตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้วว่า "...ให้เจ้าเมืองเอาใจใส่รักษาพระราชราษฎรอันมีในจังหวัดแขวงเมืองนั้น อย่าให้มีผู้เบียดเบียนกรรโชกราษฎร รุกรานฆ่าฟันไพร่เมืองท่านได้..."¹¹⁶ ทั้งนี้ในการปฏิบัติหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อยของเจ้าเมืองกรมการ ได้กระทำโดยผ่านขุนนางระดับเล็กอันได้แก่บรรดานายอำเภอ กำนัน และนายบ้าน ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในการดูแลความเรียบร้อย ทั้งนี้เนื่องจากขุนนางระดับเล็กเหล่านี้จะมีความใกล้ชิดกับราษฎรมากกว่า¹¹⁷

ในส่วนของราษฎรที่มีเชื้อคนไทย การควบคุมผู้คนเหล่านี้รัฐเลือกใช้วิธีให้ปกครองควบคุมกันเอง โดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังจากปัญหาชาวจีนได้ก่อตั้งสมาคมลับอั้งยี่ขึ้น ก่อความไม่สงบขึ้นในหลายพื้นที่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งผู้นำอั้งยี่เหล่านั้นเป็นนายอำเภอจีนเพื่อดูแลควบคุมผู้คนจีนในสังกัด ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการตั้งผู้ปกครองชาวจีนขึ้นอีกตำแหน่งหนึ่งคือตำแหน่งปลัดจีน ซึ่งมีอำนาจเหมือนนายอำเภอจีนและขึ้นตรงต่อเจ้าเมือง โดยอำนาจในการจับกุมคนจีนในเขตปกครองของคนจีนเป็นของผู้ปกครองจีนเหล่านี้ ซึ่งการปกครองคนต่างเชื้อชาติเหล่านี้ยังปรากฏในกลุ่มคนเขมร ลาว และมอญอีกด้วย¹¹⁸

หน้าที่ของขุนนางเหล่านี้ก็คือการสืบจับปราบปรามโจรผู้ร้ายเพื่อนำมาพิพากษาตัดสินลงโทษให้ได้ แต่จะพบว่าปัญหาโจรผู้ร้ายได้เกิดขึ้นเป็นประจำ กรมการสามารถจับได้บ้างจับไม่ได้บ้าง ซึ่งสาเหตุมีทั้งที่เกิดจากการละเลยของเจ้าพนักงาน และการหลบหนีไปของโจรผู้ร้าย ในความเป็นจริงเมื่อเกิดคดีความขึ้นแล้วกว่าที่เหล่ากรมการจะทราบเรื่องโจรผู้ร้ายอาจหลบหนีไปแล้ว ดังนั้น จึงได้เกิดระบบการควบคุมความสงบเรียบร้อยภายในสังคมด้วยตัวราษฎรด้วยกันเองขึ้นมา เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ทันทั่วถึง

การควบคุมความสงบเรียบร้อยตามวิธีนี้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว ดังปรากฏในกฎหมายที่ประกาศในสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระที่กำหนดให้ชาวบ้านราษฎรและกรมการช่วยกันจับผู้ร้ายที่เข้าปล้นและฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย หากว่าจับไม่ได้ทั้งชาวบ้านและกรมการจะต้องถูกลงโทษโดยการปรับไหม¹¹⁹ ต่อมารัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศได้มีการเพิ่มเติมหลักเกณฑ์เกี่ยวกับ

¹¹⁶ กรมศิลปากร, "พระราชกำหนดเก่า มาตรา 23," กฎหมายตราสามดวง, หน้า 638.

¹¹⁷ ชัย เวียงศิลป์, ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25, หน้า 162.

¹¹⁸ ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, "ผูกปี้ : การจัดเก็บเงินค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์," หน้า 38-41.

¹¹⁹ กรมศิลปากร, "พระราชกำหนดเก่า มาตรา 5," กฎหมายตราสามดวง, หน้า 601.

ความรับผิดชอบของกลุ่มชาวบ้านราษฎรออกไปบางประการ เช่นการกำหนดขอบเขต และการกำหนดหลักเกณฑ์ในการคำนวณค่าสินไหมที่แต่ละฝ่ายจะต้องชำระ¹²⁰ ซึ่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้พบกฎหมายเกี่ยวกับความรับผิดชอบในชุมชนเพียงสองฉบับนี้เท่านั้น

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หลักการความรับผิดชอบต่อชุมชน ได้มีการพัฒนาขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะในเรื่องโจรผู้ร้าย โดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีประกาศกฎหมายในปี พ.ศ.2380¹²¹ เรียกกันว่า “กฎหมายโจรห้าเส้น” ออกมากำหนดเงื่อนไขความรับผิดชอบของชุมชนให้กว้างขึ้นกว่าเดิมหลายประการคือ ประการแรก เป็นการขยายระยะพื้นที่ออกไปเป็น 5 เส้นนับจากบ้านที่ถูกโจรปล้น ต้องช่วยกันจับโจรให้ได้ ประการที่สอง ความรับผิดชอบในค่าสินไหมจะพิจารณาแต่เพียงว่าจับผู้ร้ายได้หรือไม่ โดยไม่พิจารณาว่าราษฎรผู้ใดบ้างที่ช่วยหรือไม่ช่วยจับ ประการที่สาม ยกเลิกความรับผิดชอบของนครบาลและกรมการ โดยอ้างเหตุว่ามีได้อยู่ใกล้สถานที่เกิดเหตุ ประการที่สี่ เป็นการกำหนดค่าเสียหายไว้ตายตัว โดยคำนวณจากศักดินาของผู้จะถูกปล้นสินไหม ประการที่ห้า ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญคือรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับจำนวนค่าสินไหมด้วย โดยเมื่อรวบรวมค่าสินไหมได้เท่าใดแล้วหากเกินกว่าความเสียหายรัฐจะเก็บส่วนเกินไป และในทางกลับกันหากยังขาดอยู่รัฐจะจ่ายชดเชยให้ ซึ่งถือเป็นครั้งแรกที่รัฐยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือเพื่อบำบัดความเสียหายให้แก่ราษฎร

นอกเหนือจากเรื่องโจรผู้ร้ายแล้ว ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มาตรการการดูแลความสงบของชุมชนนี้ยังถูกนำไปใช้กับการกระทำความผิดฐานอื่น ๆ อีกหลายชนิด โดยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่กำหนดมาตรการดังกล่าวให้ใช้กับความผิดเกี่ยวกับการโจรกรรมและลอกทองพระพุทธรูป ซึ่งกำหนดให้ชาวบ้านและนายบ้านผลัดเปลี่ยนกันตรวจสอบวัดในละแวกบ้าน คอยจับกุมตัวผู้ร้ายให้ได้ หากละเลยก็จะมีโทษตามโทษานุโทษ¹²² และกับกรณีโจรผู้ร้ายฆ่าเด็กด้วยหวังจะเอาทรัพย์สินที่แต่งตัวให้เด็ก ทรงกำหนดให้เป็นโทษกับบิดามารดาหรือแม่คนที่ละเลยทิ้งเด็กไว้โดยลำพัง¹²³

ความผิดเกี่ยวกับการลักและทำลายพระพุทธรูป และความผิดเกี่ยวกับโจรฆ่าเด็ก ยังคงได้รับความสนใจต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเพิ่มเติมเงื่อนไขของมาตรการความรับผิดชอบของชุมชนขึ้นบางประการ โดยในเรื่องการดูแลความปลอดภัยให้วัดนั้น ทรงกำหนดขอบเขตของผู้ที่ต้องเฝ้าระวังเช่นเดียวกับหลักการของกฎหมายโจรห้าเส้น และกำหนด

¹²⁰ “พระราชกำหนดเก่า มาตรา 11,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 613.

¹²¹ เสถียร ลายลักษณ์, “ลักษณะโจรห้าเส้น,” ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 2 (ม.ป.ท.: โรงพิมพ์เดลินิวส์, 2477), หน้า 41-46.

¹²² กรมศิลปากร, “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 13,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 723.

¹²³ “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 20,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 733.

คำปรับสินไหมของผู้ที่ไม่ทำหน้าที่เฝ้าระวังไว้ให้ชัดเจนขึ้นกว่ากฎหมายเก่า¹²⁴ ส่วนในกรณีของการป้องกันโจรฆ่าเด็กนั้น ทรงกำหนดให้มีโทษทัณฑ์ที่ผู้ปกครองแต่งเครื่องประดับให้เด็ก แม้ว่าจะยังไม่มีโจรฆ่าเด็กก็ตาม ซึ่งถือเป็นมาตรการในการป้องกันก่อนที่เหตุร้ายจะเกิดขึ้น¹²⁵ นอกจากนี้ยังได้มีการกำหนดมาตรการดังกล่าวเพิ่มเติมในการให้ชาวบ้านช่วยกันสอดส่องพระสงฆ์และสามเณรที่ประพฤติอนาจารผิดวินัยสงฆ์ ให้ช่วยกันสอดส่องและนำมาแจ้งเจ้าหน้าที่ หากละเลยไม่รีบนำความมาแจ้ง ถ้าเกิดความปราชัยภายในเขตใดผู้ที่อยู่ภายในขอบเขตที่กำหนดนั้นต้องรับผิด¹²⁶ ซึ่งเป็นหลักการเดียวกับกฎหมายโจรห้าเส้นเช่นกัน

การกำหนดมาตรการในการเฝ้าระวังภายในชุมชนนี้ ย่อมเป็นการช่วยลดปัญหาในการจับกุมตัวผู้กระทำผิดได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากความผิดบางชนิดเช่น คดีโจรผู้ร้าย หากรอให้เจ้าหน้าที่เข้ามาดำเนินการจับกุม อาจไม่ทันเวลา คนร้ายอาจหลบหนีไปก่อนได้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “หมายประกาศเขตรางวัดผู้ร้ายชุกวัด ถ้ามีผู้ร้ายมาชุกสมบัตินัด,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2408-2411, หน้า 105.

¹²⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับทองเงินต่างกายให้เด็กที่ยังไม่รู้จักหลีกเลี่ยงโจรผู้ร้าย,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 37-40.

¹²⁶ “ประกาศห้ามไม่ให้ชักสือและชวนภิกษุสามเณรประพฤติอนาจาร,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 83.